

OSNOVE NOVOZAVJETNE KRONOLOGIJE

Julia Neuffer

SAŽETAK:

Osnove novozavjetne kronologije

Novozavjetni kronološki problemi su ili unutarnji, te se bave tumačenjem samog teksta, ili vanjski, te se bave odnosom novozavjetnih događaja i svjetovne kronologije. Namjera ovog članka je iznijeti činjenice koje mogu biti poznate, te ukazati na zaključke do kojih se može racionalno doći u vezi s najvažnijim vanjskim kronološkim problemima: datiranje (1) Kristova rođenja, (2) njegova krštenja, i prema tome početka njegova djelovanja i (3) njegova raspeća i uskrsnuća. Kao predgovor tome, potrebno je objasniti više starih kronoloških era i metoda računanja godina.

1. Uvod

Događaji što ih bilježi Novi zavjet zbili su se u prvom stoljeću naše ere - u razdoblju za koje je kronologija Rimskog Carstva vrlo dobro utvrđena - a ipak se datumi tih događaja ne mogu nepogrešivo odrediti jer nam pisci nisu ostavili dovoljno informacija. Jedino novozavjetno spominjanje specifične godine (15. godina Tiberija) podložno je različitim tumačenjima. Poslanice ne nose datum pisanja, a pisci Evanđelja su se više zanimali za značenje događaja negoli za njihovo datiranje.

Suvremeni bibličari ponekad pišu dogmatski o kronologiji Isusova života, ali je njihovo pisanje zasnovano na subjektivnim tumačenjima događaja koji nisu dovoljno jasni da bi bili konačni. Čitatelj ovog komentara će lako utvrditi da iako su novozavjetni pisci dali dostatno građe i vremenskih podataka, i time dokazali da nisu bili u neznanju, oni ipak ne daju dovoljno da bi se rekonstruirala točna kronološka shema događaja. Čak je i red događaja, skupljen iz četiriju Evanđelja ponekad neizvjestan. Mora se dati mjesta mogućim varijacijama.

2. Kalendar i računanja godina

Svijet u kome je Isus živio bio je Rimski Imperij Augusta i Tiberija. U ovom su imperiju mnogi narodi i nacije od Atlantika

do Eufrata, od ušća Rajne do katarakta Nila bili ujedinjeni pod rimskom vlašću te su uživali rimski mir. Ali na ovom području, a osobito na Istoku, gdje su civilizacije bile mnogo starije od one u Rimu, lokalni su jezici, običaji i religiozni obredi ostali. Isto su tako ostali i različite metode računanja vremena. Čak su i u službenim dokumentima datumi bili izražavani terminima kalendarskog računanja lokalnih područja.

Različiti kalendari u prvom stoljeću poslije Krista.

Rimski kalendar je promijenjen po naredbi Julija Cezara od lunarnog na solarni u početku 45. pr. Krista. To znači, rimski mjeseci, ranije lunarni, bili su usklađeni s egipatskom solarnom godinom od 365 dana s dodatkom od jednog dana svake četiri godine, čineći tako prosječnu godinu 365 i 1/4 dana. Ovo je uradio Sosigen, astronom iz Egipta. Ali ovaj julijanski kalendar, koji je postao baštinom čitave Europe, nije uveden jedinstveno po cijelom Rimskom Imperiju.¹

U samom je Egiptu August uveo sustav prijestupne godine, s posljedicom da se egipatska Nova godina, Toth Prvi, prestaje pomicati unazad kao što je to dotad bivalo,² te je ostala utvrđena na 29. kolovoz (ili 30 dana u nekim godinama). U svemu drugome egipatski je kalendar ostao isti, sa svojih dvanaest mjeseci od po 30 dana, sa starim imenima i s pet dodatnih dana na kraju godine, ili šest svake prijestupne.

Provincije istočno od Egipta zadržale su svoje lunarne kalendare od 12 i 13 mjeseci,³ ali su tijekom prvih stoljeća rimske okupacije većina od njih prihvatila rimsku godinu od 365 (366) dana i dala svoja vlastita makedonska ili semitska imena lunarnih mjeseci julijanskim mjesecima od 31, 30, ili 28 (29) dana. Tako npr. u Siriji semitska kalendarska godina počinje s tišrijem, koji je dobio 31. dan, poklapajući se s julijanskim listopadom. Nije poznato do koje je mjere ova promjena postignuta u prvom stoljeću kršćanske ere.

¹ Vidi F. D. Nichol, ur. *Seventh-day Adventist Bible Commentary*, (Washington, D.C.: Review and Herald, 1953-57), sv. 1., str. 176, 177; sv. 2., str. 118. (U daljem tekstu SDABC)

² Vidi SDABC, sv. 1, str. 176; sv. 2, str. 104. 154.

³ Vidi SDABC, sv. 2, str. 103. 104.

Hebrejski kalendar

Međutim, Hebreji su zadržali svoj lunarni kalendar sa svojim mjesecima od 30 i 29 dana, svoju godinu s 12 ili 13 mjeseci i svoja dva početka godine: religioznu godinu od nisana do nisana u proljeće, i civilnu godinu od tišrija do tišrija ujesen.⁴ U Kristovo je vrijeme međutim crkvena godina s početkom u proljeće čini se bila i godina vladanja (vidi str. 238), tj. godina prema kojoj su se brojile godine vladanja lokalnih hebrejskih (kvazi-hebrejskih) kraljeva - herodovaca.

Hebreji su, kao i drugi stari Semiti, imali lunarno-solarni kalendar, tj. lunarne mjesece s povremenim popravljanjem, da se kalendar zadrži u skladu s godišnjim dobima. Dvanaest lunarnih mjeseci imali su zajedno 11 dana manje od prave solarne godine, koja upravlja godišnjim dobima. Stoga se svake dvije ili tri godine dodavao posebni mjesec (nazvan embolismički ili interkalarni mjesec) - dvanaesti mjesec adar imao je iza sebe trinaesti, adar II. Ovo je bilo potrebno da bi se nisan, prvi mjesec, održao u skladu s ječmenom žetvom (početkom travnja), da bi se mogao prinijeti obrtani snop odmah poslije Pashe, u vrijeme Blagdana beskvasnih kruhova⁵. Babilonci su razvili svoj kalendarski ciklus u 4. stoljeću prije Krista, koji se ponešto razlikovao od hebrejskog u umetanju posebnih mjeseci; oni su udvostručavali 12. mjesec adar (*Addaru*), šest puta u 19-godišnjem ciklusu; ali jedne godine (17.) oni su udvostručavali *Ululu* (hebrejski elul), šesti mjesec⁶.

Koliko je do danas poznato, Hebreji nisu nikada umetali elul II. poslije šestog mjeseca. Takav bi postupak imao za posljedicu nepravilan razmak između blagdana što ih je levitski zakon propisivao u prvom i sedmom mjesecu. Osim toga, činjenica da se umetanje posebnog mjeseca upravljalo prema odnosu sredine nisana i ječmene žetve, upućuje da se u početku, kad je kalendar ovisio uglavnom o promatranju, trinaesti mjesec morao umetati u proljeće, upravo prije nisana, te nema razloga pretpostavci da bi se udvostručavao šesti mjesec. Ništa se ne zna o redovnom izmjenjivanju hebrejskog 19-togodišnjeg ciklusa, kao što je to slučaj s babilonskim kalendarom, i to u vrijeme Isusa. Čini se

4 Vidi SDABC, sv. 2, str. 102-104. 109. 116.

5 Vidi SDABC, sv. 2, str. 100. 101. 103-105.

6 Vidi SDABC, sv. 2, str. 112-114.

kako ima dokaza da su svećenici koji su brinuli o kalendaru imali neko znanje o metodama teorijske kalkulacije, premda su uvijek poštivali stari način najavljivanja mjeseci na osnovu stvarnog promatranja Mjeseca i godišnjih doba. Prema tradiciji, rabini su sistematizirali svoj kalendar na temelju utvrđenih pravila kalkulacije, koja su bila svima poznata tek nekoliko stoljeća poslije Krista. Prema rabinskoj predaji tek su nekoliko godina nakon Krista rabini sistematizirali svoj kalendar na osnovi utvrđenih pravila računanja koja su bila poznata svima.⁷

Rimske metode označavanja godina

Rimljani, sa svojom republičkom prošlošću, nisu računali godine prema imperatorovoj vladavini iz jednostavnog razloga što se u Italiji i na zapadu imperator nije smatrao vladajućim monarhom. August, organizator Rimskog Imperija, koji je zamijenio Republiku, nazvan je *princepsom*, doslovno, Prvi, ili Glavni (građanin), a njegova vladavina tehnički nije bila monarhija nego principat. Odgovarajući grčki izrazi *hegemon* i *hegemonia* za imperatora i njegovu upravu upotrebljavali su se u istočnim provincijama, gdje je grčki bio službeni jezik, kao ostatak Aleksandrovog i helenističkog carstva. Mi pravilno zovemo Augusta prvim rimskim imperatorom i mislimo o imperatorima kao monarsima, što su ustvari i bili. Ali je njihova moć potjecala iz njihove službe imperatora - zapovjednika oružanih snaga (otuda i kasniji naziv imperator). Ustvari oni su vladali zahvaljujući moći različitih građanskih službi, koje su u početku bile predane Augustu, te su se formalno izglasovale svakom sljedećem imperatoru. Tek u vrijeme Dioklecijana (284.-305.) rimska je uprava formalno reorganizirana kao apsolutna monarhija.

7 Revidirani ili rabinski kalendar je prema predaji uveden u 4. stoljeću (ali je vjerojatno razvijen postupno kasnije), zbog potrebe rasijanih Židova u drugim zemljama da računaju kalendar ne očekujući najavu palestinskih rabina o mladaku (mladome Mjesecu), ili judejskoj ječmenoj žetvi. U ovom novom obliku kalendara dana su pravila za unjetno obračunavanje mladaka prema prosječnim mijenama, te sistematiziran redosljed mjeseci od 29 i 30 dana. II. adar bio je utvrđen i umetan treće, šeste, osme, jedanaeste, četrnaeste, sedamnaeste i devetnaeste godine svakog ciklusa. Ovo su *godine* babilonskog ciklusa. Premda godine (revidiranog) hebrejskog ciklusa teku sedam i pol godina unazad, računajući od 1. tišrija, od odgovarajućih babilonskih godina. Npr. prvi tišri ujesen 1956. označuje početak 17. godine hebrejskog 19-godišnjeg ciklusa, koji je počeo ujesen 1940. Tako je prva godina prethodnog ciklusa počela ujesen 1921.; 100 ciklusa ranije prva bi godina ciklusa počela ujesen 21. po. Kr. ukoliko bi se ovaj niz tako daleko protezao, ali za to nema dokaza.

U običnom datiranju Rimljani su upotrebljavali formulu "za konzulstva ... i", nazivajući svaku godinu imenima dvaju konzula, dvaju glavnih magistrata republike, koji su birani svake godine. I pod imperijem konzuli su zadržali svoju službu godišnje (ali samo kao figure), od prvog siječnja. Sačuvane liste konzula omogućavaju nam da preračunamo konzularne godine u skalu godina prema sustavima prije ili poslije Krista. Sve do 23. pr. Kr. August je držao pravo kontrole u državi zadržavši svake godine konzulstvo (s različitim kolegama, koji ustvari nisu imali moć). Prvo je računao svoje godine brojem godina koliko puta je izabran za konzula. Tada je ostavio konzulstvo i promijenio službenu metodu određivanja godina nekog imperatora - i to brojem godina u kojima je držao vlast kao tribun, tj. vlast (iako ne službu) tribuna.⁸ Takve su godine počinjale na godišnjicu primanja vlasti tribuna. (Rimljani su nasuprot istočnjacima polagali važnost na osobne rođendane te su bili više skloni računanju prema godišnjicama, dok su istočnjaci bili skloni računati pune kalendarske godine od Nove godine.)

Godine vladanja upotrebljavane na Istoku

U istočnim provincijama i zavisnim kraljevstvima Rimskog Imperija običaj datiranja prema kalendarskim godinama svake vladavine toliko je bio u upotrebi da su narodi Istoka nastavili i dalje primjenjivati ovu metodu prema svojim lokalnim kalendarama za godine vladanja rimskih imperatora.

U slučaju Augusta postoje lokalne razlike, budući da početak njegove vladavine nad imperijem nije jedan događaj svršen u jednom danu. Mi danas općenito stavljamo početak njegove vladavine u 27. pr. Kr. jer je u siječnju te godine dobio počasno ime August a Senat mu je izglasao njegovu glavnu ustavnu moć. Ali na Istoku se njegova vladavina računa od njegovih tamošnjih pobjeda. U Siriji i susjednim provincijama smatralo se da je 31. godina, tj. godina bitke kod Akcija (2. rujna), odlučna točka kada je zadobio kontrolu nad imperijem poslije pobjede nad Antonijem. U Egiptu se njegova vladavina računala od smrti Kleopatre, 30. godine pr. Kr., jer ga se smatralo njenim nasljednikom, po pravu

⁸ O tribunima kao zaštitnicima prava ljudi za Republike vidi SDABC, sv. 5. str. 27.

pobjede. U Egiptu se njegova vladavina računala egipatskim kalendarskim godinama od prvog totha 30. pr. Kr.

Formula za datiranje godina vladanja, kakvu je Luka upotrijebio "petnaeste godine vladanja Tiberija" - fraza koju vjerojatno Tiberije u Rimu nije nikada upotrijebio - ovisit će u svom značenju o određenom lokalnom kalendaru, koga je upotrijebio pisac, tj. je li računao godinu od egipatskog prvog totha (koja je poslije Augusta bila uvijek u augustu), ili od hebrejskog nisana ili tišrija, itd. U vrijeme i poslije helenističkog razdoblja lokalni su se sirske kalendari razlikovali čak i u pojedinim gradovima.

Dvije metode brojenja godina vladanja

Datum će također ovisiti i o tome koje su dvije metode upotrijebljene u brojenju godina vladanja. Prema jednoj metodi preostali je dio kalendarske godine poslije kraljeve smrti nazvan *nastupnom godinom* novog kralja; prva je godina njegove vladavine bila prva puna kalendarska godina s početkom od sljedeće lokalne Nove godine poslije stupanja na prijestolje. Ovo je tzv. metoda *nastupne godine*, ponekad poznata kao *postdatiranje*. Ovaj sustav brojenja primjenjivo se u prvim stoljećima u Babiloniji, Asiriji i kraljevstvu Jude, kao i među Hebrejima nakon egzila u vrijeme Nehemije⁹. Ali od njega se odstupilo čak i u Babiloniji poslije makedonskih pobjeda, kad su se godine vladanja Aleksandra Velikog počele brojiti drugom metodom (već dugo poznatom u Egiptu) - tzv. *antidatiranjem* ili sustavom *bez nastupne godine*. Prema ovom računanju kalendarska godina, koja je počela kao posljednja godina stare vladavine, završila bi kao prva godina novog kralja, te bi tako nosila dva broja. Prva godina novog vladara trajala bi od vremena stupanja na prijestolje do prve Nove godine, kada bi počinjala njegova druga godina.¹⁰

Hebrejske metode datiranja

Za Novi zavjet važno je hebrejsko računanje godina, ali iz suvremenih dokumenata datiranih u prvom stoljeću ne može se ništa znati o hebrejskom datiranju, nasuprot mnoštvu tablica koje imamo za ranije razdoblje u Mezopotamiji. Palestinski novci s godinama vladanja rimskih imperatora postoje, ali nema dvo-

⁹ Vidi SDABC, sv. 2, str. 120. 138. 139; sv. 3, str. 101.

¹⁰ Vidi SDABC, sv. 2, str. 138. 139.

strukog datiranja ili drugih sinhronizama¹¹ prema kojima bi se mogla utvrditi odgovarajuća godina u sustavima prije ili poslije Krista. Međutim, jedino raspoloživo objašnjenje iz hebrejske literature upućuje na to da su se godine hebrejskih kraljeva u vrijeme Krista računale od proljeća. Ovo bi moglo izgledati čudno, imajući u vidu ranije računanje godina kraljeva Jude kao i iz vremena Ezre i Nehemije, kada se računalo od jeseni do jeseni.¹² Međutim, čini se da je godina od proljeća bila u porabi u vrijeme Makabejaca (prema seleukidskoj eri),¹³ vjerojatno kao razlika računanja od jeseni do jeseni koje su upotrebljavali Makedonci za istu, tj. seleukidsku eru. Novi, nezavisni hebrejski vladari, tzv. Makabejci, nisu bili stara kraljevska linija Jude. Oni su bili hazmonejci iz plemena Levija, bili su svećenici-kraljevi. Sasvim je prirodno da su dali prednost religioznoj godini, koja je počinjala prvog nisanu u proljeće, nad starom Judinom godinom vladanja. Prema tome nije čudno kad Flavije pišući u prvom stoljeću i računajući godine Heroda Velikog, nasljednika Makabejaca, računa godinu od proljeća kao i prema tzv. sustavu bez nastupne godine. Isto tako nije čudno što je i Talmud sačuvao tradiciju iste metode, prema kojoj je prvi nisan bio Nova godina za izraelske kraljeve (a prvi tišri u jesen za strane kraljeve, kako su Hebreji računali).¹⁴ Isto kao što su Hebreji u vrijeme Prve o Makabejcima

11 Vidi SDABC, sv. 2, str. 135; sv. 3, str. 88.

12 Vidi SDABC, sv. 2, str. 134. 140. 146; sv. 3, str. 102-105.

13 Vidi SDABC, sv. 5, str. 25. fusnotu 2.

14 Prema Flaviju bitka kod Akcija (2. rujna 31. pr. Kr.) odigrala se sedme godine Heroda Velikog (*Antiquities* XV. 5. 2); ovo bi stavilo njegovu prvu godinu u 37. pr. Kr., i to u ljeto godine u kojoj je Herod preuzeo kraljevstvo od Antigone. Ali ako je Herodova prva godina bila godina u kojoj je postao kraljem, tada je prva potpuna kalendarska godina njegove vladavine s početkom u Novoj godini poslije njegovog nastupanja bila druga godina. Stoga se vladavina računala sustavom antidatiranja ili bez nastupne godine. Osim toga, Flavije stavlja Herodovu smrt u 37. godinu njegove vladavine, računavši od godine kad su ga Rimljani za to ovlastili, a u 34. godinu od njegovog stvarnog preuzimanja kraljevstva od Antigone (*Antiquities* XVII. 8. 1). To bi bila 4/3. pr. Kr., računajući prvu godinu od 37 kao 40/39, a prvu godinu od 34. kao 37/36. (Kombinacija 34 i 37 godina za dužinu Herodove vladavine čini se zahtijeva računanje godine od proljeća do proljeća.) Prema tome, ako je Herod umro u 4/3. pr. Kr., od proljeća do proljeća, tada se ista godina računala kao prva godina svakome od njegovih triju sinova, koji su podijelili njegov teritorij. Ovo antidatiranje Heroda može se dokazati iz raspoloživih podataka o datumima kraja vladavine Herodovih sinova. (vidi str. 228, grafikon 4.) Talmud kasnije opisuje istu metodu hebrejskog računanja godina vladanja. Na tvrđnji Mišne, "1. nisan je nova godina kraljeva i blagdana, ... 1. tišri je nova godina za (računanje) godine (stranih kraljeva)", počiva objašnjenje da su se od 1. nisanu "računale godine vladavina izraelskih kraljeva, i to tako, ako je jedan kralj stupio na prijestolje prethodnog mjeseca, adara, on je počeo drugu godinu svoje vladavine sljedećeg 1. nisanu". (Mišnah *Rosh Hashanah* 1. 1) Komentar Gemare na ove podatke citira Rabbi Hisda (umro 309.), koji kaže da se pravilo o 1. nisanu

upotrebljavali svoje vlastito računanje od proljeća do proljeća, nasuprot računanju od jeseni do jeseni sirske kraljeva, tako su vjerojatno nastavili istom razlikom između godina lokalnih Heroda, koji su bili barem nominalno Hebreji, i godina rimskih imperatora, koji su bili stranci.

Rimske i grčke tradicionalne ere

Povjesničari u Rimskom Imperiju datirali su događaje prema dvjema tradicionalnim erama koje su imale svoje početne točke u mnogo ranijim, ali ustvari nepoznatim datumima:

Grčke olimpijade su bile četverogodišnji periodi označeni četverogodišnjim olimpijskim igrama, koje su počele, kako se pretpostavljalo, u ljeto 776. pr. Kr. Treća godina 195. olimpijade na primjer (skraćeno OL 195.3) odgovara godini 3/4. poslije Krista od sredine ljeta do sredine ljeta.

Rimsko računanje A.U.C. (*ab urbe condita*, "od osnutka grada"), datira od navodne godine osnutka Rima po Romulu i Remu; međutim, rimski pisci se nisu jednodušno složili s njom. Općenito prihvaćeni autoritet Varon stavio je osnutak grada u godinu koja odgovara 753. pr. Kr. Premda se pretpostavljalo da je točni datum 21. travnja, godine A.U.C. su se ponekad računale prema rimskoj kalendarskoj godini od prvog siječnja. Ova era, kao i olimpijade, često su se upotrebljavale u povijesnim podacima, ali obično rimsko računanje bilo je prema konzulima.¹⁵

Istočne ere u porabi u vrijeme Krista

U područjima krajnjeg istoka Rimskog Imperija upotrebljavala se seleukidska era, koja je počela sa Seleukidima i računala se od jeseni 312. pr. Kr. prema službenom makedonskom kalendaru, dok se u Babiloniji uvijek brojila od babilonske Nove godine u proljeće 311., a prema hebrejskom piscu Prve o Makabejcima od proljeća 312.¹⁶ Bilo je više Augustovih era. Jedna je bila akcij-

"primjenjivalo samo na izraelske kraljeve, dok su se godine stranih kraljeva računale od tišrija" (Talmud *Rosh Hashanah* 3a, Soncino izd., str. 7). Činjenica da su rabini raspravljali o ovoj stvari iznoseći Nehemiju i godinu od jeseni do jeseni, pokazuje da je u to vrijeme bila zbrka u utvrđivanju stare hebrejske metode računanja godina. Ali činjenica da je potvrđeno računanje od jeseni za stare kraljeve Jude, a računanje od proljeća za novije vladare, Herode, čini se da upućuje kako je tradicija koju iznosi Talmud ispravna za razdoblje Heroda, tj. da su se godine *hebrejskih* kraljeva računale od proljeća, a stranih kraljeva od jeseni.

¹⁵ Vidi SDABC, sv. 5. str. 237.

¹⁶ Vidi SDABC, sv. 5. str. 25. fusnotu 2.

ska era od pobjede Augusta (ili Oktavijana) kod Akcija 2. rujna 31. pr. Kr.¹⁷ Računanje ove ere nastavilo se i poslije Augustove smrti, tako da u vrijeme vladavine Tiberija nalazimo novac kovan u Antiohiji i njenoj susjednoj luci Seleukiji, koja nosi dvostruke datume, prema akcijskoj eri i prema godinama vladanja Tiberija. Egipćani su imali drugu Augustovu eru, a računali su je od prvog totha 30. pr. Kr., računajući je kao godinu vladanja nad Egiptom poslije smrti Kleopatre. Neki također računaju Augustovu eru od 27. pr. Kr., kada je počela njegova ustavna vladavina.

Kršćanska era

Kršćanska era ne pripada povijesno u raspravu o prvom stoljeću, jer je bila uvedena tek nekoliko stoljeća kasnije. Međutim, budući da ona nosi računanje od rođenja Krista, pa i sam izraz "prvo stoljeće" izražen je u terminima ove ere i kako svi datumi Novog zavjeta, s izuzetkom Kristova rođenja, nose njen znak, trebamo je objasniti. U 6. stoljeću poslije Krista monah imenom Dionizije Exiguus je sastavio novu tablicu Uskrsa u kojoj je uveo novu metodu brojanja godina. Stavljajući rođenje Kristovo, prema najboljim podacima do kojih je mogao doći, u rimsku godinu A.U.C. 754., on je otpočeo novu skalu godina "godine našeg Gospoda" (*Anno Domini nostri*; češće se izostavlja riječ *nostri* tako da je često u porabi skraćenica A.D.) 532. Ova je era došla u opću porabu tek nakon nekoliko stoljeća, ali je danas poznata širom svijeta pa čak i muslimanima i narodima na Dalekom istoku, koji su još uvijek zadržali svoje stare kalendare. Već je dugo poznato da je Dionizije stavio Isusovo rođenje u pogrešnu godinu, ali njezina korisnost nije oslabljena sve dok znamo da od Isusova rođenja nije prošlo 1996 godina, nego je to 1996. godina umjetnog niza nazvanog kršćanska era, čija je početna točka nekoliko godina nakon prave godine Isusova rođenja. Autoriteti se ne slažu u

17 Dokazi s kovanog novca pokazuju da je 1. godina akcijske ere bila 31/30. pr. Kr., ali ne pokazuju jesu li se godine računale od jesenske Nove godine 1. tišrija (kako to pretpostavlja Mommsen, stavljajući 1. tišri usporedo s rimskim 1. listopadom), ili od 2. rujna, godišnjice bitke kod Akcija (drugi autoriteti prihvaćaju ovo posljednje). U nedostatku dokaza posljednje se čini vjerojatnijim, budući da je Oktavijan uveo četverogodišnji blagdan u slavu tog dana. Dio Casius (Ll. 1. 1, 2) kaže da su se godine njegove vladavine računale od tog dana. Očekuje se da era koja je posvećena naročitom datumu računa svoje godine prema svojim godišnjicama, kao što je to slučaj s grčkim olimpijadama i rimskim A.U.C. datiranjem, koji su računali svoje godine s početkom u sredini ljeta, prema olimpijskim igrama, odnosno od 21. travnja tradicionalne obljetnice osnutka Rima.

veličini greške, ali je izvjesno da ona nije manja od četiri godine, te se Kristovom rođenju mora prema tome dati nadnevak "prije Krista".¹⁸

3. Datum Kristova rođenja

Tradicionalni datum

Možda je najprihvaćeniji datum Isusova rođenja 4. (ili 5.) godina pr. Kr., premda neki kažu da to može biti 6. ili 8. godina, ili još koja ranije. Popularnost 4. godine prije Kr. potječe vjerojatno od Usshera, koji je smatrao da je kršćanska era četiri godine u zakašnjenju. On je stavio datum stvaranja u 4004. pr. Kr., jer je vjerovao da je Krist rođen 4000. od stvaranja svijeta, tj. 5./4. pr. Kr. od jeseni do jeseni. Tako je on stavio datum rođenja pri kraju 5. godine pr. Kr., te je ova godina upotrebljavana u mnogim izdanjima Biblije gotovo tijekom 250 godina. Međutim, danas je poznato da su Ussherovi datumi, sastavljeni prije 300 godina, daleko od točnosti. Mnogi od njih su približno točni, dok su mnogi sasvim pogrešni. Novija otkrića arheologije omogućila su da znamo datume starih događaja sa sigurnošću koja nije bila na dohvat znanstvenika u vrijeme Usshera. Danas se 5. godina pr. Kr. može smatrati približno ispravnom kao godina Kristova rođenja. Međutim, dokazi nisu dostatno potpuni da bi dali dovoljno dokumenata za točnost te godine, kao što ćemo to u nastavku vidjeti.

Popisivanje u vrijeme Kvirinija

Luka nam tvrdi da je Isus rođen u vrijeme popisivanja što ga je naredio August, te da je to bio "prvi prijepis za vladanja Kvirinija... Sirijom" (Lk 2,2). Flavije navodi Sentija Saturnina i Kvintilija Vara kao guvernere od 9. pr. Kr. do poslije smrti Heroda.¹⁹ Stoga su kritičari optužili Luku za grešku. Međutim, podatak ne traži mogućnost Kristova rođenja u vrijeme prebrojavanja za Kvirinijeva vladanja. Dva natpisa koji spominju Kvirinija neki prevode, upućujući da je on bio pomoćnik guvernera u Siriji prije smrti Heroda, te da je prebrojavanje o kojem govori Luka,

¹⁸ Datiranje "poslije Krista" za događaje nakon Kristova vremena vodi skalu godina julijanskog kalendara (vidi str. 236) unazad, prije kršćanske ere. Godina koja prethodi 1. g. po. Kr. nazvana je 1. pr. Kr. (vidi str. 227, grafikon 2) i tako beskrajno unatrag. Nedostatak nulte godine, osim u astronomskom računanju (prema kojem je 1. pr. Kr. nulta, a 2. pr. Kr. je -1. itd.), često je prouzročio pogreške u obračunavanju godina prije i poslije Krista. (vidi SDABC, sv. I, str. 178)

¹⁹ *Antiquities* XVI. 9. 1; XVII. 5, 2; 9. 3.

provedeno 8. ili 6. pr. Kr., a ne kasnije za guvernerstva 6. godine.²⁰ Drugi stavljaju Lukin popis stanovništva u vrijeme vladanja Augusta, 8. g. pr. Kr., koji je u Palestini počeo nešto kasnije (kad su Josip i Marija otišli u Betlehem), a još nije bio završen u vrijeme Herodove smrti, nego tek pod Kvirinijem (prema tome je i povezan s posljednjim imenom).

Flavije tvrdi da je Kvirinije proveo rimski popis stanovništva Judeje oko 6. ili 7. poslije Krista,²¹ te spominje bunu koju je poveo Juda Galilejac kao protivljenje prebrojavanju. Dj 5,37 spominju istu bunu. Ovaj je cenzus sproveden uskoro nakon smjenjivanja Arhelaja, 6. godine, kad je Judeja formalno anektirana rimskoj provinciji Siriji. Spojivši sve ove činjenice dobivamo mogućnost da je hebrejski antagonizam onemogućio završetak prebrojavanja (o čemu ovisi određivanje poreza) pod vladavinom Heroda, a čim je Judeja bila uklopljena u provinciju Siriju, prijepis je završen i okončano je određivanje poreza.²²

Primjećivalo se da nema izvještaja o carskom dekretu za oporezivanje Judeje prije onoga koji je poveo Kvirinije, 6. ili 7. poslije Kr., ali se mora primijetiti da potpuno nedostaju detalji rimske administracije Palestine. Iako su bili podložni Rimu, Herod i Arhelaj su imali izvjesni stupanj nezavisnosti u lokalnim poslovima, te je najvjerojatnije da su skupljali porez u svoje vlastito ime i plaćali ga Rimu iz svojih blagajni. Sasvim je moguće da je Herod, možda na svoju ruku, proveo popisivanje nešto prije Augustova dekreta. Takav dekret, premda ustvari izdan u Herodovo ime, mogao se smatrati rimskim, jer je Herod bio podčinjen Cezaru. Josip i Marija su pošli u Betlehem, zavičaj svojih predaka, da se upišu. Carstvo je dopuštalo da se prebrojavanje izvrši lokalnim metodama. Da se takva praksa sprovodila na Istoku, vidi se iz jednog papirusa koji potječe iz jednog stoljeća kasnije, a pokazuje da se u Egiptu tražilo od naroda da se vrati u svoj zavičaj radi prebrojavanja.²³

20 Vidi Caird, G. B. "The Chronology of the NT", u *Interpreter's Dictionary of the Bible*, sv. 1. str. 599-607.

21 *Antiquities* XVIII. 1. 1; 2. 1; XX. 5. 2.

22 Vidi SDABC, sv. 5. str. 227, grafikon 2.

23 Vidi Caird, G. B. "The Chronology of the NT", u *Interpreter's Dictionary of the Bible*, sv. 1. str. 599-607.

Datum pojavljivanja zvijezde se ne može utvrditi

Svi pokušaji da se utvrdi datum pojavljivanja betlehemske zvijezde (Mt 2,2) s pomoću astronomskih kalkulacija ostali su bezuspješni. Nijedno prirodno nebesko tijelo nije moglo voditi putnike s istoka, a zatim okrenuti na jug od Jeruzalema prema Betlehemu i na kraju stati nad jednom jedinom kućom. Zvijezda je očito bila čudesna (vidi DA 60) i neastronomska pojava.

Smrt Heroda 4. g. pr. Kr.

Flavije stavlja Herodovu smrt u 37. godinu njegove vladavine, računavši od njegovog određivanja, ili u 34. godinu, računajući od njegovog stvarnog preuzimanja kraljevstva, a to je 4./3. prije Krista od nisana do nisana²⁴. Neki pretpostavljaju da je Herod umro pri kraju 4/3., te su tako stavili rođenje Kristovo ujesen 4. pr. Kr. ili kasnije, ali je više prihvaćeno tumačenje Flavijevog izvještaja da je Herod umro prvih dana nisana 4. g. pr. Kr. Drugdje se objašnjava da je Herod umro početkom travnja 4. pr. Kr. Događaji između Isusova rođenja i pomora djece u Betlehemu dok je Herod još bio živ stavili bi rođenje u početak 4. pr. Kr. ili nekoliko mjeseci ranije, ujesen 5. pr. Kr.²⁵ Rođenje ne može biti daleko niti od 5. niti od 4. godine pr. Kr. jer je Isus imao "oko 30 godina" kada je otpočeo svoju misiju "petnaeste godine vladanja Tiberija".

4. Početak Kristova djelovanja

Glavni kronološki podatak o početku Kristova djelovanja je Luka 3,1.2. Prije proučavanja ovog važnog teksta razmatrat ćemo prvo dva druga izraza, od kojih je jedan izražen okruglim brojem a drugi vjerojatno isto tako.

"Oko 30 godina"

Luka kaže doslovno: "I taj Isus imaše oko 30 godina kad poče." (3,23) Od Tyndala do danas ono se najčešće tumačilo kao Isusova starost na početku njegova djelovanja. Istina je, ako je Isus bio rođen najkasnije 4. pr. Kr., on bi navršio svojih 30 godina

²⁴ Vrijeme smrti Heroda mora biti zasnovano na povijesnom dokazu koji daje Flavije (vidi str. 239, napomenu 2); a ne može biti astronomski utvrđeno prema nekoj pomrčini. Postoji više mogućih pomrčina, unutar granica vremena koje se mogu identificirati s pomrčinom koju spominje Flavije, dok je godina 4./3. pr. Kr. najkasniji mogući datum, osnovan na datumu Herodovog određivanja za kralja, na dužini njegove stvarne vladavine i datiranju njegovih nasljednika.

²⁵ Vidi komentar na Mt 2,1; također SDABC, sv. 5. str. 227, grafikon 2.

27. poslije Krista.²⁶ Ali osim neizvjesnosti točne biblijske metode brojanja godina, grčka riječ *hosei*, "oko", upućuje na okrugli broj. Isus je vjerojatno bio "oko trideset" u granicama s najmanje godinu ili dvije više ili manje. Da je Luka, koji nam daje najveće pojedinosti, dobio točnu Isusovu starost prilikom početka njegovog rada, on se ne bi zadovoljio nejasnom frazom "oko trideset". Isusov točni datum rođenja, kao i njegova točna starost pri krštenju, nisu nužni da se odredi datum početka njegova djelovanja. Pretpostavljalo se da je Luka htio ukazati da je Isus imao najmanje 30 g., tj. da je bio u dobu kad se smatrao spremnim otpočeti svoje životno djelo. (vidi Lk 3,23)

Četrdeset šest godina hrama

Ponekad se pokušavalo iz podatka u Ivanu 2,20: "Četrdeset i šest godina građena je ova crkva" dobiti datum Isusova djelovanja. Ovo nije povijesni podatak kronologije napisan nakon ispitivanja izvještaja. Ovo je samo dio usmene tvrdnje. Namjera govornika nije bila iznijeti povijesnu činjenicu, nego pokazati gnjev na navodno oholu tvrdnju Isusa da bi on, sagradio hram za tri dana. Brojke mogu biti točne, ali isto tako i približne. Nije iznijeta niti početna ni završna točka razdoblja. Prema tome, taj se iskaz ne može smatrati preciznim kronološkim datumom, prema kome bismo mogli računati datume.

Međutim, razdoblje od 46 godina od vremena građenja Herodovog hrama može se prihvatiti kao približno. Flavije kaže da je gradnja hrama počela 18. godine Herodove vladavine.²⁷ Drugdje on daje 15. godinu.²⁸ Neki smatraju ove datume kao istu godinu u dva računanja Herodove vladavine (od vremena njegovog određivanja 40. pr. Kr. i od stvarnog preuzimanja kontrole u Judeji 37. pr. Kr.). Međutim drugi smatraju da Flavije u *Starinama* (*Antiquities*) ispravlja raniju grešku iz *Ratova* (*War*). Neki opet smatraju da je Herod možda počeo pripreme za zidanje hrama tri godine prije same gradnje; ili da se 46 godina treba računati od kraja prvog razdoblja, kada je velikom svečanošću proslavljen završetak gradnje hrama osim predvorja i drugih zgrada.²⁹ Ako

²⁶ Vidi Lukinu uporabu iste konstrukcije u kojoj se nalazi ista riječ *početak* kao u Dj 1,22.

²⁷ *Antiquities* XV. 11. 1.

²⁸ *War* I. 21. 1 (401).

²⁹ *Antiquities* XV. 11. 6.

uzmemo petnaestu godinu vladavine, 23./22. pr. Kr., interval je 49 godina do najranijeg mogućeg računanja 15. godine Tiberija. Međutim, ako je početna točka početak zidanja u 18. godini, 20./19. pr. Kr. (u siječnju 19. g. pr. Kr. pošto je prva i pol godina građenja završila sredinom ljeta, s proslavljanjem na godišnjicu Herodovog preuzimanja prijestolja), tada je 46 godina završilo 28. g. po. Kr. Tvrđnja o 46 godina je izrečena nekoliko mjeseci kasnije, prigodom Pashe, prema najranijem mogućem tumačenju 15. godine Tiberija. Očito, držeći u vidu nedostatak prave početne točke, kao i netočnu narav primjedbe, ova se tvrdnja o 46 godina ne može smatrati temeljnom točkom za bilo koji točan datum.

Mnogo je određeniji i utvrđeniji Lukin kronološki podatak, kojim je želio dati vrijeme Isusova početka djelovanja. Ovo ćemo razmotriti u sljedećim stavcima.

Lukina formula datiranja

Isto poglavlje koje sadrži izraz "oko 30 godina" (Lk 3,23) sadrži i jedini određeni podatak godine vladanja u Novom zavjetu: Ivan Krstitelj je došao u pustinji "u svu okolinu Jordansku, propovijedajući", upravo prije Krštenja Isusova, "u petnaestoj godini vladanja cezara Tiberija" (Lk 3,3. 1). Luka također stavlja ovaj događaj u vrijeme administracije Poncija Pilata (26.-36.), Heroda (Antipe) (4. g. pr. Kr. - 39. po Kr.), Filipa (4. g. pr. Kr. do 33./34. po Kr.), Lizanija (točan datum nije poznat, ali nekako u to vrijeme), kao i u vrijeme Ane prvosvećenika (oko 6.-14. po Kr.) i Kaife (oko 18.-36. po Kr.).³⁰ Ova kombinacija datuma stavlja Lukino opisivanje u godine 26.-34. po Kr.³¹ Ali samo se 15. godina Tiberija može ograničiti na određenu godinu.

"Petnaesta godina vladanja Tiberija"

Utvrđivanje ove godine vladanja ovisi o Lukinoj metodi datiranja, budući da su razni podređeni narodi brojali imperatorovu vladavinu prema svojim vlastitim lokalnim kalendarima, a ne prema jedinstvenom službenom računanju. Službeno, Tiberije je,

30 Vidi Lk 3,1. Datumi dani za Anu i njegovog zeta Kaifu nisu ustvari proturječni. Rimski guverner je smijenio Anu, ali Luka je vjerojatno bio među onima koji ga je smatrao pravim prvosvećenikom dugo nakon gubitka ove službe. Čini se da je Ana, dokle god je živio, zadržao više utjecaja na Hebreje negoli njegovi nasljednici; na njega se gledalo kao na "počasnog prvosvećenika", kao na glavara obitelji, iz koje je došlo pet velikih svećenika osim Ane.

31 Vidi SDABC, sv. 5. str. 228, grafikon 3.

kao i August, bio *princeps* (gr. *hegemon*) i imperator, a nikada kralj, te "petnaesta godina vladanja (*hegemonije*) nije bila rimska formula datiranja. Rimski podatak bi se izrazio riječima "29. (ili 30.) god. Tiberijeve tribunske vlasti" ili kao "konzularna godina".³² Lukin je izraz bio istočnjački, u porabi u provincijama koje su ranije računale svoje datume prema godinama vladanja svojih vlastitih kraljeva i gospodara, svaki narod prema svom vlastitom kalendaru.³³ Kakav je kalendar upotrebljavao Luka? Je li on računao prvom Tiberijevom godinom godinu kada je kralj došao na prijestolje ili prvu punu kalendarsku godinu s početkom o Novoj godini? Je li on računao početak vladavine od smrti Augusta ili od suvladarstva, koje je počelo ranije? Da bismo mogli odgovoriti na pitanje što je Luka mislio kad je rekao "petnaesta godina", moramo znati odgovore na sva gornja pitanja. Nažalost, ne znamo sve to. Iz građe koja nam stoji na raspolaganju možemo u najboljem slučaju dobiti odgovor koji može dati samo vjerojatnu točnost.

Suvladarstvo Tiberija i Augusta

Neki su autoriteti računali 15. godinu Tiberija od jedne od više točaka prije smrti Augusta. Poznato je da je Tiberije držao brojne visoke službe u rimskoj građanskoj i vojnoj upravi dok je August još živio. 6. g. pr. Kr. dana mu je vlast tribuna uz Augusta, koju je zadržao pet godina. Četvrte godine poslije Krista posvojio ga je August kao sina i nasljednika, davši mu vlast tribuna za narednih deset godina (27. lipnja 4. po. Kr.), koja je bila obnovljena 13. godine po. Kr., vjerojatno za još deset godina. Da bi mu osigurao prijestolje, August ga je učinio suvladarom u upravljanju provincijama. Jedan suvremeni pisac kaže: "Na traženje njegova oca da Tiberije treba imati u svim provincijama i vojsci moć jednaku njegovoj, senat i rimski narod su tako odlučili."³⁴ Postoji teškoća zbog neslaganja o početku ove zajedničke vladavine. Neizvjesno je li je ona počela 11., 12. ili pak 13. god. po. Krista. Ako je, kako su neki tvrdili, Lukin izraz "vladanje" (*hegemonija*), značio Tiberijevo zajedničko vladanje a ne njegovu samostalnu vladu, tada nema dokaza za potvrdu takve porabe.³⁵ S druge strane, ima

³² Ibid.

³³ Vidi SDABC, sv. 5. str. 236-238, 245.

³⁴ Velleius Paterculus, II. 121, 1,2; Loeb izd., str. 307.

³⁵ Jedan datirani grčki novac Tiberija iz Antiohije bio je ranije citiran kao dokaz u prilog da su se Tiberijeve godine računale od početka dvogodišnjeg suvladarstva. Ali

značajne građe koja upućuje da ni Tiberije niti itko drugi nije počeo računati godine njegove vladavine prije smrti Augustove.

Tiberijevo stupanje na prijestolje

August je umro u Noli, u Kampaniji, u Italiji, 19. kolovoza, za konzulstva Sexta Pompeja i Sexta Apuleja, 44. godine od bitke kod Akcija.³⁶ Ovo je utvrđena 14. godina poslije Krista. Tiberije je bio na putu, te se žurno vratio smrtnoj postelji svog oca. Tiberije je objavio imperatorovu smrt, a kako je bio godinu ili više zapovjednik vojske i zajednički vladar provincija, čini se da je prihvaćen za imperatora u provincijama bez problema. Ali u Italiji on je vladao samo prividno, budući da Rim nije bio zakonska nasljedna monarhija - zapravo nije uopće bio monarhija u očima Rimljana. Čini se da je Tiberije uz opiranje prihvatio titule i moći što ih je kasnije imao kao imperator.³⁷

Na Istoku, gdje je bilo uobičajeno računanje prema godinama vladanja, svi su se dokumenti počeli datirati prema Tiberijevoj vladavini čim je stigla vijest o njegovom stupanju na prijestolje. Broj godine se mijenjao pri sljedećoj Novoj godini, prema svakom lokalnom kalendaru: u Egiptu 1. totha, 29. ili 30. kolovoza; na otoku Cipru u rujnu; u Antiohiji Sirijskoj 1. tišrija, s mladakom u listopadu (ukoliko se već u ovo vrijeme nije semitski tišri pomakao da bi se poklopio s julijanskim listopadom, kako je to bilo kasnije). Pitanje je da li je na Novu godinu poslije stupanja Tiberija na prijestolje počela njegova prva ili druga godina vladanja.

Koja je bila "prva godina" Tiberija?

Već smo objasnili da je sustavom postdatiranja ili nastupne godine ostatak kalendarske godine u kojoj je počela vladavina nazvan nastupnom godinom, a prava je godina vladanja počela s Novom godinom *poslije* stupanja na prijestolje, dok je sustavom

navodni novac toga datuma, spomenut samo u jednom katalogu starog novca iz 18. stoljeća (Morelovom), čini se da ne postoji. Nijedan numizmatičar neće prihvatiti ovaj opis navodnog novca kao dokaz; vjeruje se da je broj godine prema akcijskoj eri pogrešan, te da je datum bio vjerojatno 45. namjesto 43., kako se smatralo. Jedan drugi novčić, koji ima datum 44. godine, autoriteti isto tako odbacuju. O ovim novčićima i drugim podacima što proizlaze iz ovog vidi George Ogg, *The Chronology of the Public Ministry of Jesus*, str. 173-183.

³⁶ Dio Cassius, LVI. 29. 2; 30. 5.

³⁷ Vidi Velleius Paterculus II. 123. 1, 2; 124. 2, 3; Suetonius, *Lives of the Caesars*, "Tiberius" III. 23. 1; 24. 1, 2; Tacitus, *Annals*, I. 5, 7; Dio Cassius LVII. 2. 1-4; 3. 1; 7. 1.)

antidatiranja ili bez nastupne godine prva godina bila ona u kojoj je novi kralj došao na prijestolje, a godina koja je otpočela s prvom Novom godinom nazvana je drugom godinom vladanja dotičnog kralja.³⁸ Ova druga metoda - antidatiranje ili sustav bez nastupne godine, potvrđen je različitim dokumentima kao opće upotrebljavan na Bliskom istoku u prvom razdoblju Rimskog Imperija.³⁹

Može se uzeti za sigurno iz ovih dokaza da je općenito uzevši prva godina Tiberija *završila*, a njegova druga počela negdje između kraja kolovoza i listopada 14. g. po. Kr., jer izravni izvor građe iz Egipta, s Cipra i Sirije stavlja Tiberijevu prvu godinu s *početkom* u jesen 14. g. po. Kr., (što bi činilo da je njegova 15. godina bila 28./29. po. Kr.).⁴⁰

38 Vidi SDABC, sv. 5. str. 238.

39 Antidatiranje, ili sustav bez nastupne godine (prema kojem je prva godina novog vladara drugi dio godine prethodnog i prema kojem druga godina novog vladara počinje s prvom Novom Godinom njegove vladavine), primjenjivalo se u Egiptu, na Cipru, vjerojatno i u Siriji i Palestini. U Egiptu je to bila dugo utvrđena praksa. Ona je potvrđena sve od vladavine Psamtika III. u 26. dinastiji, vladavine koja je trajala samo šest mjeseci prema Manethou (*Aegyptiaca*, Fragment 68, Loeb izd., str. 170, 171.) i Herodotu (III. 14), a protezala se do petog mjeseca druge godine (Demotic Papyrus Strassburg 2, izd. Wilhelma Spiegelberga 1902; vidi također Richard A. Parker, "Persian and Egyptian Chronology", *American Journal of Semitic Languages*, LVIII (1941), str. 298). Dvostruko datirani papirusi s Elefantine, iz razdoblja perzijske dominacije pokazuju da su Egipćani upotrebljavali ovu metodu, iako su perzijski kraljevi sami upotrebljavali babilonsko računanje sustavom nastupne godine (kao što je prikazano datumima dvostrukih godina u AP 25. i AP 28; Dijagram koji to prikazuje nalazi se u SDABC, sv. 3. str. 104, crtež 2.). Poslije Aleksandra Velikog, u razdoblju Ptolomejevića, takvo se računanje primjenjuje u Egiptu, što je poznato iz poreznih lista prema kojima je druga godina Ptolomeja Filopatora došla neposredno nakon posljednje godine Ptolomeja Euergeta (Citirano u Bernard P. Grenfell i Arthur S. Hunt, *The Hibeh Papyri*, part 1, appendix 2, str. 359, 360). U rimsko doba Egipat je datirao istim sustavom vladavine rimskih imperatora - vjerojatno Tiberijeva nasljednika Gaja ili "Kaligule", kao i Galbe, Otoa i Vespazijana. O Gaju vidi Grenfell i Hunt, *Oxyrhynchus Papyri*, sv. 2, br. 312, i John G. Tait, *Greek Ostraca in the Bodleian Library*, sv. 1, Petrie Collection, br. 205, u vezi s dvama računima za plaćanje istog egipatskog poreza za 22. godinu Tiberija - vjerojatno su naplaćeni iste godine; računi su datirani pojedinačno 23. godine Tiberija i 1. godine Kaligule. O Galbinim Alexandrijskim kovanicama datiranim 1. i 2. godine u sedmomjesečnoj vladavini vidi Reginald Stuart Poole, *Catalogue of the Coins of Alexandria and the Nomes* (British Museum, 1892), br. 190, 191. str. 23. O listi naplata poreza koje opisuju ovaj sustav datiranja za vrijeme vladanja Galbe, Othoa i Vespazijana, vidi Grenfell i Hunt, *Oxyrhynchus Papyri*, sv. 2, br. 289, str. 285-287. Na Cipru su Galbini novci nosili prvu i drugu godinu, te na taj način upućuju na isto računanje kao u Egiptu (George Francis Hill, *A Catalogue of the Greek Coins of Cyprus* (British Museum, 1904, str. CXXI). Budući da autoritativni numizmatici često priznaju antidatiranje kao standardnu metodu računanja, oni je primjenjuju i na Siriju, premda dokazi s novca iz Antiohije nisu isti. (vidi sljedeću fusnotu). U Palestini je sustav antidatiranja za Hebreje 1. stoljeća potvrđen Flavijevim računanjem vladara iz kuće Heroda. (Vidi SDABC, sv. 5. str. 239, 228, i grafikon 4.)

40 Dokazi što ih pruža *rimsko* datiranje koje daje Tiberijevoj petnaestoj godini odgovarajuću 28./29. godinu, nisu svrhoviti, jer se službeno rimsko računanje godina nekog imperatora računalo prema godinama u kojima je posjedovao tribunsku vlast.

Isto se može primijeniti i na sirsku Antiohiju, iako je ovamo vijest mogla doći prije Nove godine u listopadu. Postoje dvostruko datirani novci iz Antiohije i susjedne luke Seleukije, kovani u godinama vladanja, prvoj i trećoj godini Tiberija, odnosno 45. i 47. akcijske ere. Godine te ere počinjale su vjerojatno 2. rujna. Prema tome, novci datirani u 45. godini akcijske ere bili su kovani između 2. rujna 14. i 2. rujna 15. poslije Krista. Međutim godine vladanja bile su normalne kalendarske godine s početkom o Novoj godini, u ovom slučaju s 1. tišrijem u listopadu. Prema tome, ako je akcijska 45. godina počela oko mjesec dana ranije od godina vladanja, tada je ona preklapala posljednji mjesec jedne godine vladanja i cijelu iduću godinu vladanja osim posljednjeg mjeseca. Jesu li ovi novci s datumom prve godine kovani uskoro nakon početka 45. godine prema akcijskoj eri, u posljednjem mjesecu Tiberijeve 1. godine (koja je u tom slučaju završila u listopadu 14. poslije Krista)? Ili su ovi novci kovani poslije 1. tišrija u 45. godini? Ako je posljednje ispravno, tada je Tiberijeva prva godina morala biti kalendarska godina s početkom u listopadu 14. g. po. Kr. i sa završetkom u listopadu 15. g. po. Kr. Doista je prihvatljivo pretpostaviti da je prvo kovanje novca Tiberija bilo neposredno poslije njegovog stupanja na prijestolje, te da je datum njegovog izdavanja između 2. rujna i 1. tišrija 14. po. Krista. Ako je ovo bio slučaj, bio bi to dokaz da je njegova prva godina u Antiohiji bila razmak između njegova stupanja na prijestolje i sljedećeg listopada, dakle manje od dva mjeseca. Međutim, ako je ovo kovanje novca palo u drugi dio 45. godine poslije 1. tišrija (ili ako je, kako Mommsen smatra, akcijska era započela ovom kalendarskom go-

U slučaju Tiberija njegova prva godina kao imperatora bila je 16. godina njegove tribunske moći i računala se od 27. lipnja 14. po. Kr. do 27. lipnja 15. po. Kr. (prema tome po sustavu antidatiranja). Ali ovo nije bilo pravo računanje godina vladanja. Jedan natpis nađen na Cipru (dvostruko datiran u studenom Tiberijeve 16. g. i 31. g. njegove tribunske vlasti) upućuje da je prva godina prema lokalnom kalendaru počela u rujnu 14. po. Krista. Više papirusa iz Egipta datiranih u raznim mjesecima nose datum prve godine, te tako pokazuju da Tiberijeva prva godina u Egiptu nije bio kratki razmak od 10 dana između 19. kolovoza i sljedeće egipatske Nove godine; ovo bi ukazivalo da je Tiberijeva prva godina bila kalendarska, koja je počela s 1. tothom, 14. po. Krista. Ovo očito odstupanje od opće prakse ukazuje, barem u Egiptu, na primjenu uobičajene metode u izuzetnom slučaju. Sljedeće egipatske Nove godine, koja je došla samo deset dana poslije smrti Augusta, malo je vjerojatno da je novost stigla do Egipta u početku Tiberijeve vladavine. U tom bi slučaju nastupajuća godina dobila sljedeći broj Augustove vladavine, a kada bi stigla vijest o promjeni, ostatak bi se iste godine, prema uobičajenom računanju, računao kao prva godina novog vladara. (Vidi F. G. Kenyon, izd., *Greek Papyri in the British Museum*, sv. 2, str. 149, napomena.)

dinom na ekvivalent 1. tišrija), tada Tiberijeva prva godina nije počela sve do listopada 14. godine. Nažalost nema dokaza da su se ovi novci kovali prije ili poslije 1. tišrija 14. po Krista.

Otuda bez daljnjih dokaza ne možemo znatijesu li Antiohija ili Seleukija računale 14./15. po. Kr. kao 1. ili 2. godinu Tiberija. Budući da izgleda jedva vjerojatno da je novost o stupanju na prijestolje mogla doći u Antiohiju kasnije od listopada, znači da je uobičajena praksa, antidatiranje, značila da je 2. godina Tiberija bila 14./15. g. po. Kr. i, prema tome, njegova je 15. godina bila 27./28. g. po. Krista. Ovo se može smatrati najvjerojatnijim datumom, ali nema dokaza. Ovi podaci za Tiberija su izuzetni s brojanjem jedne godine kasnije nego obično, jer se stupanje na prijestolje zbilo kasno (19. kolovoza), što je bilo poslije Nove godine poznato u daljnjim područjima. Držeći u vidu razlike kalendara različitih naroda na Istoku, Lukino datiranje moramo uzeti iz dokaza što ih pruža njegova vlastita zemlja, a ne neka druga.

Hebrejsko računanje Tiberijeve vladavine

Ali sve što smo rekli ostavilo je neodgovorenim ključno pitanje jesu li Hebreji računali Tiberijevu "1. godinu" kao kratak razmak od kralja Augusta hebrejske Nove godine (u listopadu 14. po. Kr.), ili su računali da je ova prva njegova godina *počela* na Novu godinu 14. po. Kr.? Nažalost, nema natpisa niti novca iz Palestine koji bi dokazali jedno ili drugo.⁴¹ Međutim, postoje dokazi o načinu hebrejskog datiranja iz hebrejske literature 1. stoljeća. Flavije ukazuje nepogrešivo da su se vladavine Heroda Velikog i njegovih sinova računale sustavom antidatiranja, ili sustavom bez nastupne godine.⁴²

Osim toga, kako je Flavije dokazao da je rabinska tradicija o računanju godina *hebrejskih* kraljeva vjerna, možemo također i drugi dio iste tradicije smatrati vjernim; naime, hebrejsko računanje *stranih* kraljeva od 1. tišrija. U tom slučaju očekivalo

41 Premda je poznati novac datiran u godinama Tiberija, nije poznat nijedan hebrejski novac koji bi bio datiran u prvoj godini njegove vladavine. Ovo je samo negativni dokaz, ali ako je istina da u Palestini u vrijeme 1. godine Tiberijeve vladavine nije bio kovan novac, tada se to može objasniti činjenicom što je ta godina bila vrlo kratka, naime nešto kraća od dva mjeseca. Ovo je mnogo prihvatljivije nego druga alternativa - da se u Palestini nije kovao novac s Tiberijevim natpisom, više od godine dana nakon njegovog stupanja na prijestolje, što bi bio slučaj kad bi se njegova prva godina protegla do tišrija 15. g. po. Krista.

42 Vidi SDABC, sv. 5, str. 239, fusnotu 2; str. 228, grafikon 4.

bi se od Luke da računa godine Tiberija, rimskog vladara, od 1. tišrija, s drugom godinom koja je počela s prvom Novom godinom njegove vladavine, naime prvim tišrijem 14. po. Krista. Budući da sredina listopada kao vrijeme 1. tišrija daje dovoljno mjesta da je vijest o Augustovoj smrti došla do Palestine od 19. kolovoza do 1. tišrija, teško je pretpostaviti da su Hebreji, poput Egipćana, počeli računati Tiberijevu prvu godinu tek *poslije* njihove Nove godine 14. g. po. Krista.

Ako je prema tome Luka primijenio uobičajenu hebrejsku metodu datiranja, kako se to čini najvjerojatnijim,⁴³ trebamo očekivati da on pod 15. godinom Tiberija podrazumijeva hebrejsku građansku godinu, koja teče od jeseni do jeseni 27./28. po. Kr. Ovo nije dokazano iz izravnih suvremenih izvještaja, nego iz poznate hebrejske porabe, te ovo izgleda kao najvjerojatnije rješenje.

Datum Isusova krštenja

Ako se Luka 3,1 odnosi na 2.7/28. po Kr. kao godinu u kojoj je Ivan Krstitelj izašao u pustinju i u kojoj je krstio Isusa, tada se ovo savršeno slaže s tumačenjem kronologije Kristova djelovanja, koja stavlja njegovo krštenje nešto uskoro poslije 1. tišrija ujesen 27. po. Kr. ili 483. poslije "izdavanja zapovijesti" ujesen 457. pr. Kr. (vidi sljedeći podnaslov pod brojem V)

5. Duljina Kristova djelovanja i 70 tjedana

Tri i pol godine Kristova djelovanja

Budući da se pisci četiriju Evanđelja nisu bavili jedinstvenošću ili striktnim kronološkim redom, bilo je uvijek razlika u tumačenju i rekonstrukciji niza i trajanja događaja Kristova djelovanja. Nijedno od različitih pokušaja usklađivanja Evanđelja ne može dati potpuni dokaz za svoju kronologiju. Neki pripisuju Kristovom djelovanju samo jednu godinu, drugi dvije ili više, neki opet tri i pol (dok neki čak sedam). Ovaj komentar iznosi pokusnu kronologiju biblijskih izvješća sagrađenu na Ivanove tri Pashe (Iv 2,13; 6,4; 12,1) i na jednom bezimenom blagdanu (Iv 5,1) za

⁴³ Istina, Luka je mogao biti neznabožac, ali nema razloga pretpostavljati da on računa taj datum nekim drugim, osim uobičajenim hebrejskim računanjem. Ljudi "koji su od početka bili očevici", koje on citira kao izvore (Lk 1,2), bili su poznanici Isusovi, palestinski Hebreji. Pretpostavljalo se da detalji iz Luke 2 najvjerojatnije dolaze od same Marije, a ni ona ni dvanaestorica ne bi pamtili datum Isusova krštenja u bilo kom drugom, osim u lokalnom hebrejskom računanju.

koji se također misli da je bio Pasha, te se tako pripisuju tri i pol godine Kristovom djelovanju,⁴⁴ s početkom ujesen 27. i krajem u proljeće 31. po. Krista.

Danielovih 70 tjedana

Nedostatak odlučnih dokaza za točan datum početka Kristova djelovanja nije vodio k različitosti mišljenja o tim događajima, nego je naveo kritičare da iznose proturječja između sinoptičkih Evanđelja i Ivana kao i da napadaju povijesnu primjenu proročanstva od 70 tjedana (Dn 9,24-27) na Kristov život. Veliko proročko razdoblje, koje je trebalo "zapečatiti utvaru i proroštvo" upućivanjem na "Pomazanika" stoljećima su mnogi teološki pisci tumačili kao upućivanje na prvi Kristov dolazak s raspećem sredinom ili pri kraju 70. tjedna. Standardno povijesno tumačenje nakon reformacije bilo je da sedamdeseti tjedan neposredno slijedi 69., bez međuvremena, te da događaji koji su prorečeni za 70. tjedan imaju svoje ispunjenje u Kristovom životu. Ovaj komentar iznosi tumačenje što ga je u 19. stoljeću zastupao adventni pokret, naime, da 70 tjedana počinje sa sedmom godinom Artakserksa (vidi Dn 9,25). Ovaj članak pokazuje da se, stavljajući krštenje Kristovo na početak 70. tjedna a njegovo raspeće u sredinu tjedna, Kristovo djelovanje može uskladiti s tim tumačenjem.

Nema teškoća u određivanju "otkad iziđe zapovijed" i u stavljanju početka 70. tjedna u jesen 457. pr. Krista.⁴⁵ Čitatelj koji nalazi sklad između događaja pretskazanih proroštvom za kraj tog razdoblja i povijesnih podataka za Kristov život, može na osnovi ispunjenih proročanstava odlučiti hoće li od različitih tumačenja prihvatiti za početak Kristova djelovanja 27., 28. ili 29. g. po. Kr., kao i za njegovo raspeće 30., 31. ili 33. g. po. Krista.

Da sumiramo: Do danas nema *zaključnog* povijesnog niti kronološkog dokaza, a niti protudokaza, da je Isus počeo svoje djelovanje ujesen 27. godine pri kraju 69 tjedana nakon 457. pr. Kr.; kao i da je završio simboliku žrtava i prinosa na križu tri i pol godine kasnije, u proljeće 31. s drugom polovicom 70. tjedna, koja je tako produžena za tri i pol godine do kraja 490 godina od

⁴⁴ Vidi SDABC, sv. 5, str. 193; 229, grafikon 5.

⁴⁵ O tome je riječ u prethodnim svescima - vidi Dn 9,25; u vezi s datumom vidi sv. 3, str. 100, 103, 104.

početka. Ali, premda se ovi datumi ne mogu smatrati definitivno dokazani izravnim povijesnim dokazima, *možemo* ih smatrati potpuno prihvatljivima na osnovi proročanstava - kao zaključke koji nisu u suprotnosti s bilo kojom činjenicom, a u skladu su s mnogim činjenicama poznatim iz nedavnih istraživanja.

6. Kristova smrt i uskrsnuće

U vezi s Kristovom smrću postavljaju se tri pitanja: (1) Kojeg je dana u tjednu Isus umro? (2) Kakva je bila veza između tog dana i blagdana Pashe? (3) Koja je to bila godina? Ovaj članak raspravlja o prvom pitanju. Drugo je pitanje raspravljeno u apendiksu na kraju ovoga članka, a uzeto je iz SDABC, sv. 5, str. 532-537. Treće je pitanje raspravljeno u sedmom dijelu ovoga članka.

Vrijeme između raspeća i uskrsnuća

Stoljećima je kršćanstvo tvrdilo da je Isus umro na križu u petak poslijepodne, a uskrsnuo iz groba rano ujutro sljedeće nedjelje. Međutim, posljednjih godina neki su počeli tvrditi kako je Isus, rekavši da "će biti sin čovječji u srcu zemlje tri dana i tri noći" (Mt 12,40), mislio time reći da će biti u grobu 72 sata. Na ovoj je pretpostavci izgrađena teorija o raspeću u srijedu koja stavlja uskrsnuće u subotu poslijepodne. (Skoriji, manje točni prijedlog ovako glasi: "Četvrtak plus tri dana dovodi nas u nedjelju.") Potrebno je stoga ispitati Kristove tvrdnje o ovoj stvari.

Kad je Isus ranije govorio o svojoj smrti i uskrsnuću, upotrijebio je više izraza o "tri dana", a jednom "tri dana i tri noći"; naravno današnjim, modernim računanjem, ako govorimo o tri dana poslije nekog događaja, mi mislimo o tri puna dana, ili više. Prema tome, tri bi puna dana od po 24 sata poslije petka poslijepodne točno govoreći trajala do ponedjeljka poslijepodne. Ali naš problem nije što ovi izrazi mogu današnjem čovjeku značiti, nego što je Isus mislio njima izreći i što su njegovi sunarodnjaci razumjeli iz njih.

Značenje "dana"

Bilo je raznih oblika govora upotrijebljenih u Kristovo vrijeme koji nemaju isto značenje za nas. Neki primjeri su već objašnjeni ("600 godina star", "sin", ili "brat"; vidi sv. I, str. 181, 182; sv. II, str. 136, 137; vidi 1 Ljet 2,7).

Kako je Isus shvaćao "dan"? On je jednom govorio o danu od 12 sati (Iv 11,9.10), misleći očito na suprotnost između tamnog i svijetlog dijela dana. Ovo je bila doslovna istina, jer kad je on živio, ljudi su vrijeme između izlaska i zalaska sunca dijelili u 12 jednakih dijelova ili "sati", koji su varirali u odnosu na godišnja doba. Činjenica što mi danas upotrebljavamo sate jednake duljine prema kojima su izlazak i izlazak sunca više ili manje udaljeni od 12 šezdesetminutnih sati, ne čini Isusovu tvrdnju neispravnom. Isto tako, njegov izraz "tri dana" mora biti protumačen prema onome što su te riječi značile tada, a ne prema našem današnjem značenju.

Iako je riječ *dan* bila, a i danas je ponekad upotrijebljena u značenju svijetlog dijela dana, riječ koja je upotrijebljena u brojenju niza dana odnosi se i u staroj i u modernoj uporabi na razdoblje koje uključuje jedan dan i jednu noć. Grčki jezik, kojim je napisan Novi zavjet, imao je jednu riječ za "noć-dan", *nuchthemeron* (vidi 2 Kor 11,25); a Postanak označava svaki uzastopni dan stvaranja riječima "večer" i "jutro". Isusova "tri dana i tri noći" su obična "tri kalendarska dana", kako se to razumjelo u govoru onog vremena.

Različiti izrazi za isto razdoblje

Ovo se vidi iz činjenice što on u više navrata različitim riječima opisuje isto razdoblje - razmak između svoje smrti i uskrsnuća - npr. "za tri dana", "nakon tri dana", "trećeg dana". Jednom, citirajući Jonu (1,17), Matej upotrebljava izraz "tri dana i tri noći". Navedimo ove tekstove:

	za tri dana	nakon tri dana	trećeg dana
MATEJ	26,61; 27,40.	27,63; 12,40 (tri dana i tri noći)	16,21; 17,23; 20,19; 27,64.
MARKO	14,58.	8,31.	9,31; 10,34.
LUKA			9,22; 18,33; 24,7. 21.46.
IVAN	2,19-21.		

Ako ne želimo optužiti Isusa da se sam sebi suproti, moramo prihvatiti ove izraze u značenju jednog te istog vremenskog razdoblja. Čak i svećenici i farizeji, koji su citirali Isusa i njegovo proroštvo o uskrsnuću "nakon tri dana", molili su Pilata da se grob čuva "do trećeg dana" ("ne do *poslije* trećeg dana"). Očito da je "nakon tri dana" značilo "treći dan". Što dakle ovi različiti izrazi znače? Možemo vrlo lako pobliže ustanoviti njihovo značenje iz drugih redaka Biblije koji opisuju na sličan način vremenska razdoblja.

Tri dana uključivo

Pitanje kako je dugo Isus ostao u grobu ne bi nikada nastalo da nisu neki moderni čitatelji pogrešno razumjeli uobičajenu staru metodu brojanja nazvanu "uključivo računanje". Ova je metoda uključivala u brojanje nekog vremena ili intervala i dan (ili godinu) u koji bi neko vremensko razdoblje počelo, kao i dan u kome bi završilo, bez obzira kako bi mali odsječak vremena došao u obzir za početak ili kraj dana (ili godine). Klasični je primjer ove metode razdoblje kada je Salmanasar opsjedač Samariju, što je otpočelo 4. godine Ezekije i 7. godine Hošea, a završilo 6. godine Ezekije i 9. godine Hošea. Mi bismo danas izrazili ovaj interval s dvjema godinama, odbivši 4 od 6 u vladavini Ezekije, ili 7 od 9 u Hošeinoj vladavini. Međutim, Biblija opisuje kraj ovog razdoblja kao da je "pri kraju tri godine" (2 Kr 18,9.10; vidi sv. II, str. 136). Očito se brojalo ovako: 4, 5, 6 (Ezekijine vladavine), tri godine, *uključivo*.

Uzmimo drugi primjer. Mi kažemo da dijete nije staro godinu dana sve dok nije živjelo 12 mjeseci od dana rođenja. Ono postaje godinu dana staro kad ulazi u drugu godinu života, i postaje dvije godine staro nakon završetka svoje druge godine. Tako se kaže da dijete "ima deset godina" kroz cijelu njegovu jedanaestu godinu, a postaje 11-godišnjakom tek kada dođe do kraja 11 punih godina. U Bibliji nije tako. Noa je bio, doslovno, "sin od 600 godina" "u šestotoj godini" svoga života (Post 7,6.11); iako se njegovih 600 godina nisu računale uključivo (vidi sv. I, str. 181 i podnožnu napomenu), ovi reci pokazuju da se njega u njegovoj 600. godini smatralo 600, a ne 599 godina starim. Hebrejsko se dijete obrezivalo "kad mu bude osam dana" (Post 17,12), "u osmi dan" (Lev 12,3; Lk 1,59), ili "kad se navrši osam dana" (Lk 2,21). Biblija

navodi više razdoblja od "tri dana" koja su završila ne poslije trećeg dana, nego tijekom trećeg dana i tako uključila manje od tri puna dana od po 24 sata. (vidi Post 42,17-19; usporedi 1 Kr 12,5.12 sa 2 Ljet 10,5.12)

Primjeri uključivog računanja ne nalaze se samo među Hebrejima nego i među drugim starim narodima. Takvo je računanje bilo uobičajeno u Egiptu, Grčkoj i Rimu (vidi sv. II, str. 136). Ono se i danas upotrebljava na Dalekom istoku. Čak i u nekim zemljama Europe o tjednom razmaku se govori izrazom "osam dana", i trodnevna se povratna karta kupljena u nedjelju može upotrijebiti u utorak. U suvremenom Japanu, sve do najnovije McArturove promjene prakse u statistici, dijete rođeno u prosincu bilo je godinu dana staro u ostatku te godine, a 1. siječnja postajalo je staro dvije godine; "dvije godine star" značilo je da je živio u dvije kalendarske godine bez obzira kako male odsjeke to predstavljalo. Slično, i prema kineskom računanju dijete rođeno pri kraju prošle godine staro je dvije godine ove godine (druge kalendarske godine njegovog života), te će imati tri godine čim počne sljedeća godina. Očito ovo nije doslovno računanje, već je utemeljeno na konceptu vremena koje nam dolazi iz duge upotrebe u toj kulturi. Slično tome, trebamo držati na umu kulturni koncept vremena u Isusovo doba.

Budući da se može potvrditi i dokazati da su stari Hebreji imali običaj uključivog brojenja, posvema je neshvatljivo prevesti Isusove riječi o trodnevnom periodu izrazima modernog matematičkog računanja. Prema uobičajenoj porabi, njegovi su slušatelji brojali tri dana ovako:

1. dan raspeća
2. dan poslije tog događaja
3. "treći" dan poslije (prema modernom računanju drugi dan poslije).

Mi ne možemo tvrditi da je Isus time što je kazao da će *poslije* tri dana ustati (Mt 27,63) mislio reći prema današnjem shvaćanju da će se to dogoditi poslije svršetka trećeg punog dana, 72 sata, jer bi to bilo već "četvrtog dana". (Jer bi izraz "prije četiri dana" značio tri puna dana ili najmanje 72 sata, vidi Dj 10,30.)

Međutim, mi nismo ostavljeni samovoljnom tumačenju onoga što je Isus mislio izrazom "treći dan". Iz njegovih usta imamo

tumačenje. Govoreći o Herodu jednom prilikom, On je rekao: "Idite te kažite onoj lisici: evo izgonim đavole, i iscjeljujem danas i sutra, a trećeg dana svršit ću. Ali danas i sutra i prekosutra treba mi ići, jer prorok ne može poginuti izvan Jeruzalema." (Lk 13,32.33) Tako je on poistovjetio treći dan s prekosutra - trećim danom koji se računa uključivo.

Raspeće u petak

Koji je dan, mogli bismo istraživati, biokraj ovog trodnevnog Isusovog proročanstva? Odgovor je: "Prvi dan nedjelje". (Mk 16,9; vidi Mt 28,1) Kasno "istog dana" (Lk 24,1.13) sreća su Ga dva učenika na putu za Emaus, razgovarajući o raspeću učitelja i svom dubokom razočaranju, oni su izjavili: "Ovo je danas treći dan kako to bi." (Lk 24,21) Isus je sam rekao kad se javio dvanaestorici u gornjoj sobi: "Tako je trebalo da Krist postrada i da ustane iz mrtvih treći dan." (Lk 24,46) Pavao je kasnije kazao: "Usta treći dan po pismu." (1 Kor 15,4) Bez sumnje, nedjelja je bila treći dan.

Koji je prema tome bio dan raspeća imajući u vidu da je nedjelja bila treći dan, ili "prekosutra"? Bio je to nedvojbeno prethodni petak, dan prije subote. Ovo je u potpunom skladu s Lukinom tvrdnjom da su žene u dan pripreme, kad se približila subota, napustile balzamiranje i počivale u subotu prema zapovijedi, prije početka prvog dana tjedna (Lk 23,54 do 24,1). One ne bi čekale nekoliko dana, kako to pretpostavljaju oni koji Isusovu smrt stavljaju u srijedu, a ovdje spomenutu subotu smatraju samo blagdanskim ili obrednom subotom. Uz to izraz "veliki dan bješe ona subota" uzimaju mnogi kao potvrdu da je te godine blagdanska subota pala na tjednu subotu (vidi Iv 19,31).

7. Godina raspeća

Prethodni (6.) odsjek ovog članka je pokazao da je Isus umro u petak, a ustao sljedeće nedjelje. U apendiksu ovog članka nabrojani su razlozi u prilog gledištu da je Isus pogubljen 14. nisanana od strane judejskih vođa koji su ga predali Pilatu. Predmet koji još trebamo proučiti je godina raspeća, za koju Novi zavjet ne daje podataka, osim onoga što se može izvesti iz tvrdnje o 15. godini Tiberija, te iz duljine Isusova djelovanja. Suvremena izvanbiblijska povijest ne daje takve dokaze. Najbliži pristup nekom datumu je kratka tvrdnja Tacita da je Krist, osnivač omrznutog kršćan-

stva, pogubljen u vladavini Tiberija, preko Poncija Pilata.⁴⁶ Prva Crkva se složila s tvrdnjom da je Isus razapet 14. nisan (nekolicina je tvrdila da je to bio 15. nisan), ali je uskoro izgubila mogućnost utvrđivanja hebrejskog kalendarskog datuma. Još iz doba prvih spisa postoji nesklad u odnosu na godinu. Prema jednoj tradiciji, datum je bio 25. ožujka, za konzulstva Geminija (29. po. Kr.). Drugi stavljaju pomrčinu za Isusovog boravka na križu u isti red s pomrčinom Sunca koju spominje neznabožački analist Flegont, koja se zbila Ol. 202.4 (četvrte godine 202. olimpijade, 32./33. po. Kr.); postoji predaja da se raspeće dogodilo 31. po. Krista.⁴⁷

Godina 29. po. Kr. je općenito povezana s teorijom o jedno-godišnjem djelovanju, te ne pruža mogućnost da 14. nisan padne u petak; 14. bi nisan pao na subotu, nedjelju ili još dalje. Pomrčina se ne bi mogla zbiti u vrijeme Pashe, (koja uvijek dolazi u vrijeme ili neposredno poslije punog Mjeseca), a niti može neka pomrčina dugo trajati. Moderna tendencija pokušava utvrditi godinu raspeća primjenjujući lunarne datume unatrag prema modernim astronomskim tablicama, na najvjerojatniju godinu između 30. i 33., koja bi dopustila da 14. nisan padne u petak. Godina je ograničena na vrijeme Pilatovog službovanja (26.-36. po. Kr.), kao i nešto nakon Tiberijeve 15. godine, a osim toga, na hebrejsku godinu u kojoj bi dan za klanje pashalnog janjeta pao na petak. Prema tome, problem treba smatrati u traženju nekog petka, koji bi nosio datum 14. nisan hebrejskog kalendara, lunarnog mjeseca koji počinje s mladom, ⁴⁸ u ožujku ili travnju. Budući da astronomski dokazi pružaju različite datume, moramo ovdje proučiti njihovu vrijednost, premda varijacije u metodama i rezultatima upućuju na krajnji oprez u konačnim zaključcima s obzirom na astronomske i kalendarske kalkulacije. Takvo obračunavanje može utvrditi datume utemeljene na specifičnim izvještajima pomrčina, ili na drugim točnim datumima, ali obračunavanje mladaka može potpuno isključiti neki datum ako ga stavlja u mjesec u kome je nemoguć odnos prema Mjesečevim mijenama. Lu-

⁴⁶ *Annals* XV. 44.

⁴⁷ Vidi Ogg, George, *The Chronology of the Public Ministry of Jesus*, Cambridge: The University Press, 1940. str. 266.

⁴⁸ Vidi SDABC, sv. 2, str. 114-116.

narni datum obračunat na ovaj način ne može biti stvarni datum, jer ima previše neizvjesnosti.⁴⁹

Godine u kojima je moguće raspeće u petak

Prema modernim metodama astronomskog računanja mladaka i utvrđivanja intervala između njega i prvog dana lunarnog mjeseca, može se zaključiti da petak 14. može pasti u tri moguća lunarna mjeseca između 28. i 33.:

a. mjesec koji počinje jedan dan i oko 22 sata poslije mladaka u ožujku 30. g. po. Kr. (približno 25. ožujka), ako se računa prema vidljivosti mladaka (14. je petak, 7. april).

b. mjesec koji počinje tri dana i oko 4 sata poslije mladaka u travnju 31. (približno 14. travnja), ako se računa s nešto duljim, ali mogućim intervalom poslije astronomskog mladaka (tada je 14. u petak 27. travnja).

c. mjesec koji počinje jedan dan i oko 5 sati poslije mladaka u ožujku 33. (približno 21. ožujka) sa 14. na 3. travnja), ukoliko ovaj izvanredno rani datum može uključiti nisan, a ne II. adar.

Ni u jednoj drugoj godini ovog razdoblja ne može Pasha pasti u petak.

33. po. Kr. neodrživ datum

U prošlosti je bila prihvaćena 33. godina kao dan raspeća (koju je još u 13. stoljeću utvrdio Roger Bacon). Ovaj se podatak pojavio u Ussher-Lloyd marginalnim zabilješkama KJV Biblija. Međutim, ovu godinu danas vrlo rijetko brane. Bila je u početku utemeljena na pretpostavci da se hebrejski kalendar prvog stoljeća obračunavao upravo na isti način kao i revidirani oblik toga kalendara, koji je uveden nekoliko stoljeća poslije Krista i koji je preko srednjeg vijeka došao do modernog vremena. Ovaj kasniji hebrejski kalendar dopušta da Pasha bude mnogo ranije (ponekad čak 15. ožujka). Vjerojatni petak 14., g. 33. po. Kr. zahtijevao bi da nisan počne 21. ožujka, što je četiri dana ranije od 1. nisana prema babilonskom ciklusu (vidi str. 236) i ranije no što papirusi s Elefantine (5. st. pr. Kr.) upućuju na staru hebrejsku praksu. Otuda se može očekivati da je 21. ožujka 33. g. po. Kr. otpočeo II. adar, a ne nisan.

⁴⁹ Vidi SDABC, sv 5, str. 255-265.

Kad bi to bio nisan, tada je istinita jedna od dviju alternativa: ili je čitav hebrejski ciklus u to vrijeme tekao ispred babilonskog, ili je bio jedan izuzetno rani nisan, izvan uobičajenog reda. Takav bi red zahtijevao da nisan često počne u ožujku, a u nekim godinama ne samo četiri dana od očekivane granice nego i mnogo ranije; stoga bi takav ciklus bio izvan harmonije s prinošenjem obrtanog snopa (vidi str. 236), što je bio dio blagdana u nisanu sve dok je postojao hram. Ako je nisan 33. g. po. Kr. bio neredovni mjesec, raniji od normalno utvrđenog ciklusa, tada nedostatak pozitivnih dokumentarnih dokaza čini da ovaj datum raspeća ostaje samo puko nagađanje. Budući da nema dokaza koji bi poduprli ove pretpostavke, ne može se 33. g. po. Kr. smatrati prihvatljivom, osim kad bi ona dala jedinu mogućnost da u cijelom tom razdoblju petak pada na 14. nisan, što nije slučaj. Lunarni mjesec, s početkom u ožujku 33. g. po. Kr. treba prema svim izvještajima biti II. adar, a u tom slučaju nisan dolazi mjesec dana kasnije, kad 14. nije pao na petak. Tako su izvještaji i dokazi protiv 33. godine. Ovo nam ostavlja na izbor još 30. i 31. godinu.

Izbor između 30. i 31. godine

U posljednjem stoljeću izbor je pao na 30. g. po. Kr. Iako neki računaju dvije ili čak tri godine kao trajanje Kristova djelovanja, tri i pol godišnje trajanje ne može se računati sa završetkom 30. a da se ne pretpostavi suvladarstvo računavši 15. godinu Tiberija. Stoga su najnoviji branitelji ovog datuma skloni tvrditi da je Isusovo djelovanje trajalo godinu ili nešto više. Temelj je općenito mjesečevo računanje (lunarna komputacija) na petak 7. travnja, kao 14. nisana. Osim toga činjenica da se ovaj datum poklapa s babilonskim 19-godišnjim ciklusom, (kako je razrađen u 4. st. pr. Kr.), dok se 33. godina ne poklapa, uzeta je od nekih kao odlučni dokaz u prilog 30. godine.

Moderni novozavjetni znanstvenici upućuju na ovu neizvjesnost citirajući najvjerodostojnije branitelje tog datuma: "A. T. Olmstead je utvrdio kao dan Kristovog raspeća petak 7. travnja 30. godine - vjerojatno ispravno *ako su jeruzalemski Hebreji upotrebljavali babilonski kalendar u računanju Pashe.*"⁵⁰ Međutim, 30. godina počiva na dvije pretpostavke (1) da nisan te godine

⁵⁰ Sherman E. Johnson, exegetical comment on Mt 26, 17 u *The Interpreter's Bible*; kurziv nadodan.

počinje lunarnim mjesecom u ožujku, a ne travnju, i (2) da je mjesec počeo s promatranjem mlađaka uvečer 24. ožujka. Nijedna se od ovih pretpostavki ne može dokazati.

Svi se učenjaci ne slažu u prihvaćanju ovih dviju osnovnih pretpostavki o kojima ovisi 30. godina. Neki od njih primjenjuju različite, ali isto tako vrijedne, pretpostavke i brane ih na isti način, a često i mnogo opravdanije, te dolaze do zaključka da je 31. g. po. Kr. vjerojatnija godina Isusovog raspeća od 30. g. po. Kr. U nedostatku stvarnih dokumentarnih dokaza o hebrejskim metodama obračunavanja kalendara početkom 1. stoljeća čini se nesigurnim pretpostavljati⁵¹ da je hebrejski nisan 30. g. po. Kr. morao biti lunarni mjesec s početkom u ožujku. Upozoravalo se da 30. godine hebrejski kalendar prema svakoj vjerojatnosti nije bio u skladu s babilonskim ciklusom, koji bi stavio početak nisana u vrijeme mlađaka u ožujku, ali je isto takva ili još veća mogućnost da su Hebreji otpočeli nisan u travnju. Ovaj travanjski nisan ne bi imao Pashu u petak. Dalje se ukazuje da je godina 31. astronomski moguća, ako je nisan te godine počeo nakon nešto više minimalnog intervala od astronomskog mlađaka - dan ili dva kasnije no što su neki računali. Isto tako se primjećuje da namjerno odgađanje od jednog dana iz stranačkih razloga može upućivati na razliku između Kristovog blagovanja Pashe s učenicima u četvrtak uvečer i blagovanja hebrejskih vođa u petak uvečer, koji su vodili Isusa pred Pilata - kao razlika koju kritičari pripisuju neslaganju između izvješća sinoptika i Ivanovog Evanđelja.⁵²

Oni koji iznose dokaze što bi upućivali na 31. godinu dopuštaju, na današnjem stupnju znanja, da se ova godina ne može utvrditi astronomskim ili kalendarskim dokazima. Ali oni napominju činjenice koje ukazuju da ista neizvjesnost postoji i za 30. godinu kao i nemogućnost dogmatskog utvrđivanja i potvrde za bilo koju od ovih dviju. *Ako* se pretpostave stanoviti uvjeti, može se dobiti zaključak da je 31. g., ili neka druga, astronomski moguća ili vjerojatna. Ali u nedostatku građe kojom bi se utvrdilo danas nepoznato stanje, obračunavanje kalendara mora biti određeno drugim činiteljima, da bi se došlo do odluke o najvjerojatnijoj godini. Branitelji 31. godine općenito računaju djelovanje

⁵¹ Vidi SDABC, sv. 5, str. 258.

⁵² Vidi apendiks ovoga članka; o astronomskim i kalendarskim argumentima u prilog 30. i 31. vidi SDABC, sv. 5, str. 255-258.

od tri i pol godine koje počinje pri kraju 27., te uzimaju u obzir ispunjenje Danielova proročanstva "u sredini tjedna" (Dn 9,27).

Iz samih kalendarskih podataka zaključak je nemoguć

Ostaje činjenica da danas ne možemo biti sigurni u sustav lunarnog kalendara koji su Hebreji upotrebljavali u prvom stoljeću. Stoga ne možemo kazati sa sigurnošću: "Ovo je, prema lunarnoj astronomiji, godina raspeća." S našim znanjem općih načela dobivenih na temelju babilonskih izvješća, iz ranijih hebrejskih papirusa i iz kasnije hebrejske tradicije, možemo reći da u razdoblju u kojem se moglo odigrati raspeće samo tri puta postoji mogućnost da se petak 14. nisan dobije iz lunarnih kalendara. Budući da se jedan od ovih datuma, 33. godina, čini neodrživim, ostaju alternative 30. ili 31. godina. Mi možemo dodati, u prilog 31., vezu sa "sredinom" sedamdesetog tjedna (vidi str.247), tri i pol godine poslije Isusova krštenja. *Ali sve dok ide dokaz iz lunarnog kalendara*, ostaje mjesto za one koji prema jednom sustavu dolaze do 31. g. po. Kr. (u matematički točnu "sredinu tjedna"), kao i za one, koji prema drugom sustavu, dolaze do 30. godine (koju neki prihvaćaju kao približnu sredinu tjedna). Stoga, u odlučivanju treba uzeti i druge podatke osim lunarnog računanja.

Datum koji prihvaća ovaj komentar

Cijelo pitanje datuma Pashe u vezi s Kristovom smrću je tako komplicirano da se nijedno gledište koje je iznijeto ne može potpuno dokazati astronomskim ili kalendarskim podacima. Međutim, imamo pravo tražiti, iz dokaza koji stoje na raspolaganju, ono što izgleda najrazumnijom osnovom za jedan izbor. Ovaj je članak iznio biblijske i izvanbiblijske izvještaje koji se mogu primijeniti na 31. godinu, ali neizvjesnost i nesigurnost lunarnih dokaza zahtijeva vezu tumačenja biblijskog teksta i povijesnih činjenica. Ovaj komentar iznosi 31. godinu. Pokazalo se da je najraniji mogući datum Isusovog krštenja u starosti od oko 30 godina u 15. godini Tiberija u jesen 27.⁵³ Budući da ovaj komentar prihvaća harmoniju Evanđelja koja Isusu daje tri i pol godine djelovanja nakon njegova krštenja, on sasvim prirodno stavlja njegovo raspeće u 31. godinu koja dolazi tri i pol godine poslije jeseni 27. g. po. Krista. To je najraniji datum u skladu s 15. godi-

53 SDABC, sv. 5. str. 247.

nom Tiberija i trajanjem Kristovog djelovanja, kao i najkasnija godina u skladu i sa sredinom 70-tog tjedna i s lunarnim činiteeljima. Držeći u vidu nedostatak odgovarajućih dokaza za 30. ili 31. godinu, nitko nam ne može prigovarati što smo izabrali 31., čak i ako ona danas ne uživa općenito prihvaćanje.

8. Zaključak

Iz podataka iznijetih u ovom članku može se zaključiti činjenica da dokazi nigdje ne iznose suprotnosti evanđeoskih izvještaja. Osim toga dokazi se mogu uskladiti s Evanđeljima unutar prihvatljivih mogućnosti. Nedostatak dovoljno točnih podataka ni u kom slučaju ne baca sumnju na Evanđelja, koja sadrže tako mnogo dokaza povijesne točnosti da nam daju povjerenje u svoju istinitost. Datum Isusova rođenja poznat je negdje početkom 4. g. pr. Kr., možda nekoliko mjeseci ranije. Prema najvjerojatnijoj metodi računanja njegovo krštenje je bilo 27./28. g.; a raspeće, koje astronomski podaci stavljaju podjednako u 30. i 31. prema najtočnijem tumačenju 70. tjedna (vidi str. 248), stavljamo u 31. g. po. Krista.

"A Basis for New Testament Chronology", *Seventh-day Adventist Bible Commentary*. Urednik F. D. Nichol. Washington, D.C.: Review and Herald, 1953-57. 5:235-254; 532-540.

S engleskog preveo: Mihael Abramović

SUMMARY:

A Basis for New Testament Chronology

New Testament chronological problems are either internal, concerned with the interpretation of the text itself, or external, concerned with the relation between New Testament events and secular chronology. The purpose of this article is to present the facts that can be known, and to point to the conclusions that may reasonably be reached, on the most important external chronological problems in dating (1) The birth of Christ, (2) His baptism, and thus the beginning of His ministry, and (3) His crucifixion and resurrection. As a preface to this, it is necessary to explain various ancient chronological eras and methods of reckoning years.

APENDIKS:

Veza između dana raspeća i blagdana Pashe

Sva se četiri Evanđelja slažu da je Isus sa svojim učenicima blagovao posljednju Večeru u noći prije raspeća, da je ležao u grobu tijekom

subote i da je ustao rano u nedjelju ujutro. Sinoptici međutim nazivaju posljednju Večeru u noći prije raspeća Pashom, dok su prema Ivanu Hebreji blagovali pashalnu večeru u noći nakon raspeća. Podaci Ivana i sinoptika čine se na ovaj način proturječnim.

Većina komentatora kritičara prelazi preko ove očite suprotnosti primjedbom da su vjerojatno sinoptici ili Ivan načinili pogrešku. Međutim, oni koji vjeruju u nadahnuće Pisma odbacuju takvo objašnjenje i namjesto njega daju jedno od različitih mogućih rješenja tog problema. Da bi razumno procijenili ova rješenja, potrebno je prvo pregledati biblijske i svjetovne podatke koji se bave vremenom i tipičnim značenjem Pashe. Uz to treba proučiti vrijeme povezano s posljednjom Večerom i raspećem.

Vrijeme Pashе. - Pashalno je janje zaklano kasno poslijepodne, 14. nisana, nakon redovne večernje žrtve, a blagovalo se s prijesnim hljebovima poslije zalaska sunca iste noći, u prvim satima 15. nisana (Izl 12,6-14.29.33.42.51; 13,3-7; Broj 9,1-5; 33,3; Pnz 16,1-7; Flavije, *Antiquities* II, 14. 6; III, 10. 5; XI, 4. 8; War V, 3. 1; VI, 9. 3; Philo *De Septenario*, Odsjek 18. Mišna Pesahim 5. 1). Petnaesti nisan bio je obredna subota i označavao je početak praznika prijesnih kruhova (Izl 12,8.18.34.39; Lev 23,5.6; Broj 28,16.17; Pnz 16,3.4.8; *Antiquities* III, 10. 5). Šesnaestog nisana, drugog dana ovog blagdana prinesen je u Hramu snop prvina (Lev 23,10-14; *Antiquities* III, 10. 5). Izraz "Pasha" primjenjivao se u početku samo na 14. nisan, ali u Kristovo se vrijeme katkada upotrebljavao i za Blagdan prijesnih kruhova (*Antiquities* II, 14. 6; XI, 4. 8; XIV, 2. 1; XVII, 9. 3; War II, 1. 3; V, 3. 1). Očito je i izraz "praznik prijesnih kruhova" slično upotrijebljen uključujući Pashu (Lk 22,8; Dj 12,3.4).

Tablice koje su načinjene da bi se za svaki pashalni puni mjesec u vrijeme Isusovog djelovanja dali datumi kršćanske ere nisu od stvarne pomoći u rješavanju ovog problema, jer su sve takve tablice utemeljene na modernim hebrejskim metodama proračunavanja hebrejske Pashe. Danas nije poznato kako su Hebreji Kristova vremena usklađivali svoj lunarni kalendar sa solarnom godinom, jer su sve pretpostavke učenjaka proturječne. Prema tome, nemoguće je s apsolutnom točnošću odrediti dan, tjedan, ili čak mjesec u kojem je Pasha praznovana bilo koje godine djelovanja našeg Gospoda.

Značajno iskrivljavanje biblijskih podataka o vremenu posljednje Večere je teorija o raspeću u srijedu, koja tvrdi: (1) da se datum prema kršćanskoj eri za pashalni puni mjesec godine raspeća može odrediti s apsolutnom točnošću, (2) da hebrejski idiomatski izraz "tri dana i tri noći" upućuje na razdoblje od 72 puna sata i (3) da grčki jezik u Mt 28,1 stavlja uskrsnuće u subotu poslijepodne. Ova teorija ne nosi oznake zdrave nauke, te je u potpunoj suprotnosti s biblijskim značenjima izraza. Ona je prema tome neodrživa.

Neki su pretpostavili da izraz "uvečer", iz Izl 12,6, koji doslovno glasi "između dvije večeri" zahtijeva trenutak zalaska sunca početkom 14. nisana, ili razdoblje između zalaska sunca i mraka. Iako su neki moderni komentatori prihvatili ovu teoriju, brižljivo ispitivanje biblijskih stavaka i spisa Flavija i Filona kao i traktat Pesahim ne daju dokaza u prilog ovome.

Tipsko značenje Pashe. - Pashalno janje bilo je predstava Krista, "janjeta Božjeg" koje je uzelo na se grijeha svijeta (Iv 1,29), Krista naše Pashe, koji se prinese za nas (1 Kor 5,7). Isto tako je obrtani snop na blagdan prijesnih kruhova bio predslikom "uskrslog Krista... prvenca od onih koji spavaju". (1 Kor 15,20.23)

Posljednja večera i raspeće. - Sljedeće se kronološke tvrdnje javljaju u izrazitoj ili nenaglašenoj formi u izvještajima Evanđelja te ih prihvaćaju biblijski studenti:

a. Raspeće se zbilo "u petak uoči vazma" (Iv 19,14), tj. 14. nisana.
b. Isus je umro u petak poslijepodne (Mk 15,42-16,2; Lk 23,54; 24,1; Iv 19,31.42; 20,1), u vrijeme večernje žrtve.

c. Prema tome, u godini raspeća, 14. nisan, dan određen za klanje pashalnog janjeta, pao je u petak. Priprema za Pashu poklapala se s pripremama za tjednu subotu (Iv 19,14). Prva obredna subota Blagdana beskvasnih kruhova, 15. nisan, pokla pala se s tjednom subotom (Lev 23,6-8).

d. Posljednja Večera održana je u noći prije raspeća (Mt 26,17.20.26.34.47; 27,1.2.31; Mk 14,12.16.17; Lk 22,7.8.13-15; Iv 13,2.4.30; 14,31; 18,1-3,28; 19,16), tj. u prvim satima 14. nisana, i prema tome, u četvrtak uvečer.

e. Sinoptički izvještaji nazivaju posljednju Večeru pashalnom Večerom (Mt 26,17.20; Mk 14,12.16.17; Lk 22,7.8.13-15).

f. Ivanovo izvješće stavlja službeno hebrejsko blagovanje pashalne Večere 24 sata poslije posljednje Večere, tj. u petak uvečer nakon raspeća, u prvim satima tjedne subote, koja bi bila 15. nisan (Iv 18,28; 19,14.31).

g. U vrijeme posljednje Večere, (Iv 13,1), u tijeku suđenja (Mt 26,5; Mk 14,2; Iv 18,28; 19,14), kao i na putu za Golgotu, službeno je blagovanje Pashe bilo još stvar budućnosti.

h. Isus je ležao u grobu tijekom subote (Mt 27,59 - 28,1; Mk 15,43 - 16,1; Lk 23,54 - 24,1; Iv 19,38 - 20,1), koja je bila 15. nisana.

i. Isus je ustao iz groba rano ujutro u nedjelju 16. nisana (Mt 28,1-6; Mk 16,1-6; Lk 24,1-6; Iv 20,1-16).

Ponuđeno rješenje problema. - U svjetlosti gore iznesenog ispitajmo problem vremena Pashe u godini raspeća. Konzervativni su komentatori željeli riješiti problem na temelju jedne od četiriju sljedećih pretpostavki:

a. Da su sinoptici govoreći o posljednjoj Večeri opisivali ne pashalnu, nego obrednu Večeru, koja je 24 sata prethodila pashalnoj. Prema ovoj pretpostavci, 14. je nisan u godini raspeća pao u petak, a Pasha Ivanovog Evanđelja bila je prava pashalna Večera.

b. Da, "Pasha" o kojoj govori Ivan nije bila pashalna Večera, nego obredna Večera povezana s Blagdanom beskvasnih kruhova. Prema ovoj pretpostavci, petak je bio 15. nisan, a posljednja Večera prethodne noći je bila blagovanje službene pashalne Večere u regularno vrijeme. Ovo je objašnjenje obrnuto od prethodnog.

c. Posljednja Večera je bila prava pashalna Večera, kako to iznose sinoptici, iako je blagovana samo od Isusa i njegovih učenika 24 sata prije prave pashalne Večere o kojoj govori Ivan, i prema tome ona je blagovana izvan vremena u kojem su je blagovali Hebreji. Prema ovoj pretpostavci, petak je bio 14. nisan.

d. Da su u Kristovo vrijeme razlike hebrejskih sekta u odnosu na kalendarsko računanje, da se 14. i 15. nisan trebaju uskladiti sa stanovitim danima tjedna, tj. na stvarnoj praksi do praznovanja Pashae na dva uzastopna dana, tj. na dvostruko praznovanje. Prema ovoj pretpostavci jedna vjerska frakcija (farizeji i drugi konzervativci) smatrala bi da je 14. nisan u godini raspeća pao u četvrtak, dok bi druga (betuzijanski saduceji i drugi liberali) smatrala da je pao u petak. Krist i njegovi učenici bi tako, vjerojatno, blagovali Pashu s prvom skupinom - "Pashu" kakvu opisuju sinoptici - a hebrejske su vođe praznovale sljedeće večeri - "Pashu" Ivanovu. Ova se pretpostavka razlikuje od prethodne u tome što ovdje Krist i njegovi učenici ne bi bili sami u svom praznovanju Pashae.

Procjena predloženih rješenja. - Ova četiri predložena rješenja možemo procijeniti ovako:

a. Gledište da je posljednja Večera bila prethodna obredna Večera prije regularne pashalne Večere pretpostavlja, da su sinoptici upotrijebili riječ Pasha u prilagođenom obliku. Dok bi se moglo dopustiti da se riječ *Pasha* mogla upotrijebiti u ovom obliku, dokazi koje imamo na raspolaganju svjedoče protiv takve porabe: (1) ovo gledište počiva na pretpostavci da se takva prethodna obredna Večera mogla blagovati u dane Isusa Krista; (2) pažljivo čitanje ovih stavaka u njihovim kontekstima upućuje na zaključak da su sinoptici konstantno i opetovano govorili o posljednjoj Večeri kao o "Pashi"; (3) Komentar Marka (14,12) i Luke (22,7) da je dan prije posljednje večeri bio "prvi dan beskvasnih kruhova" kada se klalo pashalno janje (Mk 14,12) čini se isključuje svaku mogućnost da bi "Pasha" sinoptika mogla biti išta drugo osim prave pashalne Večere. Učenici su očito uzeli za gotovo da je četvrtak bio dan pripreme za Pashu, tj. dan u kome je trebalo zaklati pashalno janje i pripremiti za blagovanje.

b. Gledište da "Pasha" u Iv 18,28; 19,14 predstavlja obrednu Večeru, povezanu s Blagdanom beskvasnih kruhova, 24 sata poslije prave pashalne Večere, koja je bila 15. nisana, pretpostavlja da je Ivan upotrijebio riječ *Pasha* u prilagođenom smislu. U prilog ovom gledištu može se navesti opća poraba u Novom zavjetu, kako se to vidi npr. iz Flavijevih izvještaja, gdje se izraz *Pasha* općenito primjenjuje na zajedničko praznovanje Pashe i Blagdana beskvasnih kruhova. Međutim, premda se može dopustiti da je Ivan mogao upotrijebiti riječ *Pasha* u ovom prilagođenom smislu, raspoloživi dokazi govore protiv ovakve porabe: (1) nema jasne porabe riječi *Pasha* u ovom smislu nigdje u Novom zavjetu; (2) pažljivije čitanje Ivanovih tvrdnji u skladu s kontekstom upućuje na zaključak da je pashalna Večera o kojoj apostol govori bila službeno blagovanje Pashe, bar jedno od onih koje su općenito priznale hebrejske vođe; (3) žurba kojom su hebrejske vođe htjele završiti suđenje i pogubljenje Isusovo odmah, prije blagdana, kako bi izbjegli odgađanje slučaja poslije blagdana, odbacuje svaku mogućnost da je blagdan već otpočeo (Mt 26,3-5; Mk 14,1.2); (4) hebrejski zakon, kako je kasnije sabran u Mišni i Talmudu, zabranjuje suđenje na blagdanske dane ukoliko ono zahtijeva smrtnu kaznu, zabranjuje kupovanje stvari kao što su platno za obavijanje tijela, kao i mirise za balzamiranje Isusova tijela. (Mk 15,46; Lk 23,56) Kršenje ovih pravila - ako su bila na snazi u ranije doba, kako se to čini vjerojatnim, te ako im se posvećivala pažnja - isključilo bi mogućnost da se hvatanje, suđenje i raspeće dogodilo 15. nisana, prvog dana Blagdana beskvasnih kruhova i obredne subote; (5) pripreme za balzamiranje Isusovog tijela (Lk 23,54-24,1), kakve su činile žene na dan raspeća, smatrane su radom i kao takve bile bi nedostojne čak i u obične obredne subote (Lev 23,7); (6) o zalasku sunca na dan raspeća žene su "ostale na miru po zakonu" (Lk 23,56). Ovo je očito aluzija na subotu četvrte zapovijedi; (7) ako je, kako ova teorija pretpostavlja, raspeće palo na 15. nisan, prvi dan Blagdana beskvasnih kruhova, tada uskrsnuće pada na 17. nisan, ili treći dan. Međutim, prinošenje prvina - predlika uskrsnuća našeg Gospodina - vršilo se drugoga dana ili 16. nisana (Lev 23,10-14; 1 Kor 15,20.23). Prema ovom gledištu, uskrsnuće se nije zbilo u vrijeme koje mu je davao njegov simbol obrtanog snopa; (8) u hebrejskoj literaturi se "priprema za Pashu" (Iv 19,14) uvijek primjenjuje na 14. nisan, a nikada na 15., kako to zahtijeva ova teorija; (9) "Pasha se slavila (općenito među Hebrejima) kao što je to bio običaj stoljećima (drugim riječima u prvim satima 15. nisana), dok je onaj na koga je upućivala bio ubijen od zlih ruku (pri kraju 14. nisana) i sada leži u Josipovom grobu." (DA 774)

c. Gledište da se posljednja Večera uzima kao prava pashalna Večera održala 24 sata prije hebrejske, pretpostavlja da je takva praksa bila moguća. Ovo gledište nasuprot prethodnom uzima u obzir činjenicu

da se raspeće zbilo kao ispunjenje predslike za klanje pashalnog janjeta 14. nisana. Bilo je prema tome nemoguće da Krist jede pashalno janje u uobičajeno vrijeme, a da sam kao pashalno janje bude zaklan u uobičajeno vrijeme klanja pashalne janjadi. Čini se mnogo važnijim da se njegova smrt poklapa sa smrću pashalne janjadi negoli da se njegovo jedenje pashalne Večere poklapa sa službenim jedenjem ove Večere. Prema tome, njegovo blagovanje Pashe zbilo bi se ranije od službenog vremena, ako su se trebali ispuniti simboli zaklanja janjeta i prinošenja prvina, "ne samo kao događaj nego i kao vrijeme" (GC 399). Međutim, i ovom gledištu suprotstavljaju se teškoće. Teško je uvidjeti kako su Isus i njegovi učenici, kao jedini izuzeci ovog pravila mogli blagovati pashalno janje dan prije uobičajenog vremena. Zamijetimo: (1) Prema povijesnim izvještajima o bilo kom drugom, koji bi ranije jeo Pashu, pashalna janjad trebala je biti zaklana u hramu, u određeno vrijeme, i prema tome, koliko znamo, nije bilo dopuštenja za njihovo klanje u bilo koje drugo vrijeme osim kasno poslijepodne 14. nisana (za jedan izuzetak vidi Br 6,9-11). (2) Učenici su očitо priznali četvrtak kao dan pripreme za Pashu (Mt 26,17; Lk 22,7) u godini raspeća, te su smatrali da je četvrtak uvečer pravo vrijeme jedenja pashalne Večere. Nije nam ostavljen izvještaj jesu li oni raspravljali o ovom predmetu i je li im Isus rekao da će vrijeme praznovanja biti izuzetak time što će biti u četvrtak, a ne u petak uvečer, kao niti tó jesu li oni smatrali noć poslije četvrtka normalnim vremenom blagovanja. Sinoptici ne govore ništa o nečem izvanrednom u vezi s blagovanjem Pashe u četvrtak uvečer.

d. Gledište da je bilo dvostruko praznovanje Pashe zasnovano je na jednoj ili drugoj pretpostavci. Ono što je možda najvjerojatnije u ovim pretpostavkama jest tvrdnja da su Pashu sinoptika praznovali farizeji i drugi konzervativni Hebreji, dok su Pashu Ivana poštovali mnogo liberalniji betuzijanski saduceji i drugi simpatizeri njihovog tumačenja Biblije. (Betuzijanski saduceji Kristovih dana poznati su po tome što su tvrdili da "subota" iz Lev 23,1 govori o tjednoj suboti, a ne o obrednoj.) Oni koji brane ovo gledište pretpostavljaju da je u godini kao što je 31. po. Kr., 16. nisan normalno pao na tjednu subotu, namjesto na prvi dan tjedna. Dopušta se da bi ovo moglo dati razloga dvostrukom praznovanju Pashe, ali nema dokaza da se u stvarnoj praksi nešto takvo dogodilo. Međutim, po toj teoriji i Pasha sinoptika i Pasha Ivanova pružaju prilike za blagovanje Pashe, te prema tome ova teorija pruža moguće rješenje očitо suprotnim tvrdnjama različitih pisaca Evandjelja.

Zaključci. - Ovdje imamo još jedan primjer u kojemu naše današnje nepoznavanje starih hebrejskih običaja postaje uzrokom naše nemogućnosti da posvema uskladimo navodne suprotne tvrdnje Ivana i sinoptika. Međutim, na temelju svih raspoloživih izvještaja, a bez prihvaćanja i jedne od ovih četiriju predočenih teorija, ovaj komentar iznosi

mogućnost sljedećeg reda niza događaja, povezanih s posljednjom Večerom, raspećem i Pashom:

a. Da je u godini raspeća moglo biti dvostruko praznovanje Pashe, kao rezultat ili borbe između liberalnih i konzervativnih elemenata u judaizmu, ili kao rezultat drugih nepoznatih okolnosti;

b. Da je, s drugim konzervativnim Hebrejima i Isus sa svojim učenicima blagovao posljednju Večeru u četvrtak uvečer, u prvim satima 14. nisana, te da je posljednja Večera bila pravo blagovanje Pashe;

c. Daje Isus umro na križu u vrijeme večernje žrtve i klanja pashalne janjadi u petak 14. nisana;

d. Da je u godini raspeća službeno praznovanje Pashe došlo u petak uvečer, nakon raspeća;

e. Da je Isus počivao u grobu tijekom tjedne subote, koja se te godine poklapala s obrednom ili godišnjom subotom 15. nisana, prvim danom Blagdana beskvasnih kruhova.

f. Da je Isus ustao iz groba rano ujutro u nedjelju 16. nisana, dana u koji je u Hramu bio prinesen obrtani snop, koji je bio predlika njegovoa uskrsnuća.

Na sreću, ne moramo nužno riješiti ovaj problem da bismo koristili kroz Krista našu Pashu, koja je za nas prinesena (1 Kor 5,7).